

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH
BUDĚJOVICÍCH**

ZEMĚDĚLSKÁ FAKULTA

Studijní program: B4106 Zemědělská specializace

Studijní obor: Pozemkové úpravy a převody nemovitostí

Katedra: Katedra krajinného managementu

Vedoucí katedry: doc. Ing. Pavel Ondr, CSc.

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Historický vývoj venkovských sídel

Vedoucí bakalářské práce: Ing. Jana Moravcová, Ph.D.

Autorka bakalářské práce: Natálie Jurdová

České Budějovice, 2019

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
Zemědělská fakulta
Akademický rok: 2017/2018

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Natálie JURDOVÁ**
Osobní číslo: **Z16544**
Studijní program: **B4106 Zemědělská specializace**
Studijní obor: **Pozemkové úpravy a převody nemovitostí**
Název tématu: **Historický vývoj venkovských sídel**
Zadávací katedra: **Katedra krajinného managementu**

Zásady pro vypracování:

Přehled historického vývoje venkovského osídlení v jednotlivých regionech.
Vývoj typických konstrukcí a zvláštních prvků lidových staveb.
Vývoj uspořádání venkovských obytných domů.
Popis vývoje zemědělských staveb.
Popis vývoje církevních a panských staveb.
Vývoj občanské vybavenosti ve venkovských obcích.
Popis faktorů, které ovlivnily vývoj staveb lidové architektury.

JIHOČESKÁ UNIVERZITA
V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
ZEMĚDĚLSKÁ FAKULTA
Katedra krajinného managementu
Jihovonšská 1782, 370 05 České Budějovice

Rozsah grafických prací: **dle potřeby**
Rozsah pracovní zprávy: **30 stran textu**
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

CÍLEK, V., DRESLEROVÁ, D., HÁJEK, P., POKORNÝ, P., SÁDLO, J. 2005. Krajina a revoluce: Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí. Malá Skála. 256 s. .
LAMBIN, E. F., GEIST, H. J. 2006. Land-Use and Land-Cover Change. Berlin: Springer. 176 s. ISBN 978-3-540-32201-6. .
LÖW, J., MÍCHAL, I. 2003. Krajinný ráz. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce. 551 s. ISBN 80-86386-27-9. .
SKLENÍČKA, P. 2003. Základy krajinného plánování. Praha: Naděžda Skleničková. 321 s. ISBN 80-903206-1-9. .
SÝKORA, J. 2002. Územní plánování vesnic a krajiny. Praha: České vysoké učení technické v Praze, Vydavatelství ČVUT. 226 s. ISBN 80-01-02641-8. .
Časopisy Landscape and Urban Planning, Land Use Policy, Landcape Ecology, Urbanismus, Pozemkové úpravy .

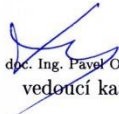
Vedoucí bakalářské práce: **Ing. Jana Moravcová, Ph.D.**
Katedra krajinného managementu

Datum zadání bakalářské práce: **19. března 2018**

Termín odevzdání bakalářské práce: **15. dubna 2019**

prof. Ing. Miloslav Šoch, CSc., dr. h. c.
děkan

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA
V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
ZEMĚDĚLSKÁ FAKULTA**
studijní oddělení
Studentská 1608, 370 05 Česká Budějovice

doc. Ing. Pavel Ondr, CSc.
vedoucí katedry

V Českých Budějovicích dne 19. března 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že v souladu s § 47 b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce a to – v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Zemědělskou fakultou – elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb., zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne:

.....

Poděkování

Touto cestou bych chtěla poděkovat především paní Ing. Janě Moravcové, Ph.D. za vedení a cenné rady při vypracování mé kvalifikační práce. Také bych chtěla poděkovat mé rodině a přátelům za jejich podporu během mého studia.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá vývojem venkova a lidové architektury. Kapitoly jsou věnovány vývoji venkovských sídel v průběhu dob, rozvoji různých regionálních domů na území České republiky, vývoji rozložení vesnických domů, jejich konstrukcí a prvků. K lidové architektuře neodmyslitelně patří hospodářské stavby. Těm nejvýznamnějším je věnována kapitola, ve které se dozvíme, jak se vyvíjelo využívání těchto staveb, jejich umístění a konstrukce. Na venkově se také stavěla řada církevních a panských staveb, které jsou v práci popsány. Lidové architektuře Kraje Vysočina se věnuje poslední kapitola.

Klíčová slova:

lidová architektura, historie venkova, konstrukce staveb, hospodářské stavby, církevní stavby, panské stavby

Abstract

This bachelor thesis deals with continuous development of our countryside and folk architecture. Individual chapters are aimed at the development of rural residences in different periods, different local buildings on the territory of the Czech Republic, the layout of country buildings, their constructions and typical features. An important part of folk architecture is created by farm buildings. The most important ones are described in the chapter which deals with the development of farm buildings usage, location and construction. In my thesis, there are also described numerous religious and aristocratic buildings. The last chapter pursues the folk architecture of the Vysočina region.

Key words:

folk architecture, rural history, construction of buildings, agricultural buildings, aristocratic buildings, mansions

Obsah

1.	Úvod.....	10
2.	Venkovská sídla	11
2.1.	Dělení venkovských sídel	12
2.2.	Význam sídel.....	13
3.	Historie sídel v různých obdobích.....	14
3.1.	Pravěk (5300 př. n. l.–5. st. n. l.).....	14
3.2.	Středověk (6.–15. st. n. l.).....	15
3.3.	Novověk (16.–18. st. n. l.)	15
3.4.	Moderní historie	16
4.	Vývoj sídel na území České republiky.....	19
5.	Regionální typy domů v Československu	22
6.	Faktory proměn lidového stavitelství a venkova	25
7.	Vývoj rozložení vesnického domu	26
7.1.	Jednoduchý dům.....	26
7.2.	Dvojdílný dům	26
7.3.	Trojdílný dům	27
8.	Historický vývoj konstrukcí venkovských obydlí.....	28
8.1.	Stěny.....	28
8.1.1.	Roubené stavby	28
8.1.2.	Hliněné stavby	28
8.1.3.	Kamenné stavby	29
8.1.4.	Hrázděné stavby	29
8.1.5.	Skalní obydlí.....	30
8.1.6.	Stavby z pálených cihel	30
8.2.	Krovy	30
8.2.1.	Krov s hřbenovou vaznicí.....	31
8.2.2.	Krov se sloupy.....	32
8.2.3.	Krovy s jednou a dvěma stojatými stolicemi	32

8.2.4.	Ležaté stolice	32
8.2.5.	Vaznicové krovy s půdními nadezdívkami	32
8.3.	Střechy	32
9.	Vývoj prvků lidových staveb	34
9.1.	Dveře	34
9.2.	Okna	35
9.3.	Štíty	36
9.4.	Klenby	37
10.	Hospodářské stavby	39
10.1.	Sýpka	39
10.1.1.	Využití	40
10.1.2.	Umístění	40
10.1.3.	Konstrukce	40
10.2.	Stodola	41
10.2.1.	Využití	41
10.2.2.	Umístění	42
10.2.3.	Konstrukce	42
10.3.	Chlévy	42
10.3.1.	Využití	43
10.3.2.	Umístění	43
10.3.3.	Konstrukce	43
10.4.	Kolna	44
10.4.1.	Využití	44
10.4.2.	Umístění	44
10.4.3.	Konstrukce	44
11.	Církevní stavby	45
11.1.	Kostel	45
11.2.	Kaple	45
11.3.	Boží muka	46
11.4.	Zvonice	47

12. Panské stavby	48
12.1. Tvrz	48
12.2. Zámky	48
12.3. Panský dům	49
13. Občanská vybavenost obcí	50
13.1. Vývoj občanské vybavenosti ve venkovských sídlech	51
13.1.1. Krčmy	51
13.1.2. Školy	51
14. Lidová architektura na Vysočině	52
14.1. Štuková výzdoba fasád	54
14.1.1. Česká Jablonná	54
14.1.2. Hrbov	55
14.1.3. Velká Losenice	56
14.2. Rychty	57
14.2.1. Sněžné	57
14.2.2. Maršovice	58
14.3. Vesnické památkové rezervace	60
14.3.1. Krátká	60
14.3.2. Křížánky	62
15. Závěr	65
Seznam použité literatury a zdrojů	66
Seznam zkratk	69
Seznam obrázků	70

1. Úvod

Venkovskou architekturu ovlivnila řada faktorů. Potřeby obyvatel se v průběhu let měnily a s tím se měnil i charakter venkovských sídel. Stavby se rozšiřovaly, přestavovaly a zdokonalovaly tak, aby vyhovovaly stále vyšším standardům obyvatelstva. V dnešní době se na venkov stěhuje značná část městského obyvatelstva a tím je znovu měněn.

I stále rozšířenější suburbanizace byla důvodem, proč jsem si vybrala toto téma mé bakalářské práce. Je nutné znát původ a proces, jakým se venkovská krajina a její architektura měnila, abychom ji mohli zanechat v co nejlepším stavu dalším generacím. Stavby lidové architektury jsou dokladem života našich předků a neměli bychom dopustit, aby byly rekonstruovány nevhodným způsobem a už vůbec, aby z venkovské krajiny zmizely.

Při psaní mé bakalářské práce jsem si dala za cíl ukázat vývoj lidové architektury na území České republiky, abychom viděli, jak se venkovská sídla měnila v průběhu let. V práci se věnuji také různým regionálním typům domů na našem území, vývoji rozložení domů, ale hlavně vývoji jejich konstrukcí a prvků. Do lidové architektury spadají také hospodářské, nebo církevní a panské stavby, o kterých se v práci také zmiňuji. Poslední kapitola je věnována lidové architektuře na Vysočině, která je zajímavá tím, že se na tomto území prolínají prvky české a moravské lidové architektury.

2. Venkovská sídla

Sídlo definujeme jako společenskohospodářskou jednotku, ve které žijí lidé. Typy sídel vymezujeme na základě půdorysů a tvaru plužiny (Frolec, Vařeka, 1983).

Sídelní poměry jsou v různých krajích výrazem diferenciací přírodních a společenských poměrů. Rozdílnosti území v rozmístění sídel odpovídají stupni využívání geografického potenciálu krajiny (Mištera, 1984). Avšak definice venkovských sídel se liší, jelikož spousta zemí a autorů se ohlíží na jiná kritéria (Mareček, 2005).

Spojitosť s vnější krajinou, převážně nízkopodlažní zástavba, nespočet půdorysných typů, velká plocha intravilánu s výrazným zastoupením zahrad, systém spádovitosti z hlediska jejich hospodářské funkce, společenská vybavenost a kulturní život charakterizují venkovská sídla (Mareček, 2005). Sídla tvořila dle velikosti, polohy, tvaru, funkce i vzájemných prostorových vztahů sídelní strukturu („strukturu osídlení“). Rozložení a hustotu ovlivňovaly od počátků osídlování přírodní podmínky, hospodářské a politické aspekty. Sídelní struktura a síť sídel se tak postupně měnila (Semotanová, 1998). Venkovská sídla jako taková tuto strukturu také značně ovlivnila (Mareček, 2005).

Dalším ze základních znaků venkovských sídel je jejich rychlá přeměna. Na rozdíl od minulosti, kdy jejich obyvatelé byli závislí na zemědělství, lesnictví nebo částečně hornictví, se v dnešní době jedná hlavně o místa bydliště a obyvatelstvo pracuje v jiných sektorech. Venkovská sídla se tak stala místy odpočinku a relaxace obyvatel, nebo turistů, kteří tato místa vyhledávají pro jejich klid a rekreační potenciál (Bašovský, Mládek, 1985). Rozdíly se vyrovnaly díky socializaci a industrializaci (Frolec, Vařeka, 1983).

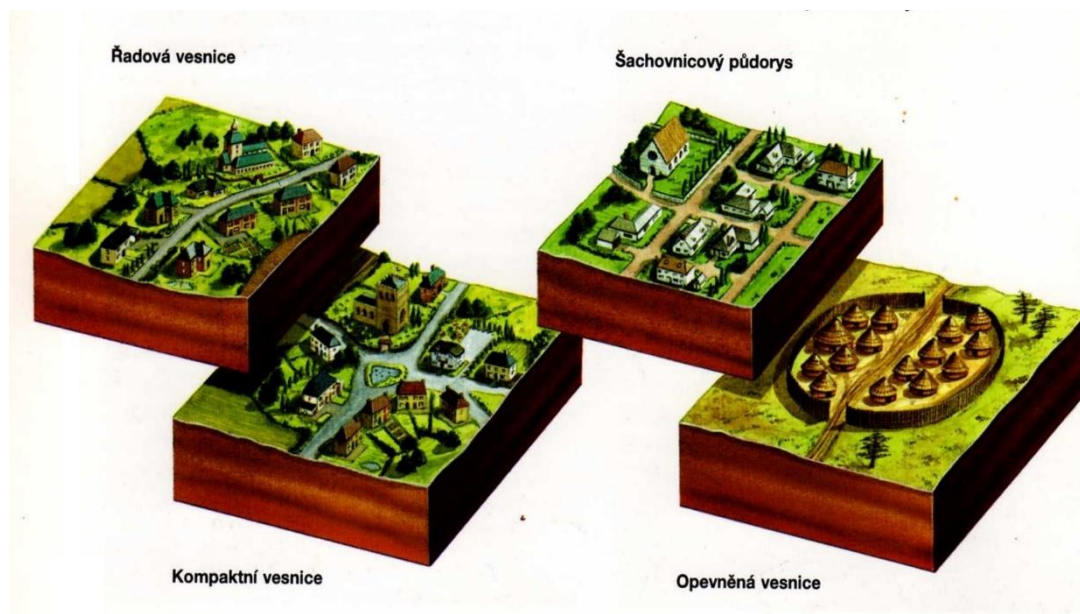
S úbytkem obyvatel závislých na zemědělství a nárůstem rekreačního potenciálu venkova souvisí hospodářské a demografické změny, které jsou významným současným hospodářským, sociálním a územně plánovacím problémem. Venkovská architektura má hodnotu kulturně historickou například kvůli řadě historických staveb, drobných památek nebo půdorysných typů (Mareček, 2005).

2.1. Dělení venkovských sídel

Dle velikosti se venkovská sídla dají rozdělit do tří kategorií.

- a) Samota – izolované obydlí, které je odděleno plochami hospodářského využití (lesy, louky, pole), prostor mezi usedlostmi nemůžou vyplňovat dvory nebo zahrady. Často mají samoty zemědělský charakter a tvoří je větší počet budov.
- b) Víska – jedná se o seskupení malého počtu usedlostí, nejčastější počet je 15 až 20. Může se rozrůst ve vesnici, avšak víska jako taková je brána jako vývojově starší forma některých půdorysných typů vesnic.
- c) Vesnice – vesnice tvoří větší počet usedlostí. Původně byly tyto usedlosti zemědělského charakteru. Ve vesnicích bývají i domy, které neslouží zemědělskému nebo obytnému účelu – např. škola, fara, kostel...
(www.is.muni.cz)

Typy venkovských sídel se liší v závislosti na přírodním prostředí a společenských zvyklostech. Vesnice řadové vznikají kolem silnice nebo řeky. Kompaktní vesnice jsou soustředěny kolem centrálního bodu. Dalším typem jsou opevněné vesnice, které se soustřeďují v okruhu (Short, 1994).

Obrázek 1 - Půdorysy vesnic (Zdroj: Short, 1994)

2.2. Význam sídel

Venkovská sídla měla nebo mají hlavně zemědělskou nebo produkční funkci, která je v současnosti nahrazována ve velké míře funkcí obytnou, rekreační nebo kombinací obou (Schneider, Lampartová, 2014).

Nejen venkovská sídla, ale i venkovský prostor má zásadní význam z hlediska jeho udržitelného rozvoje. Rozvoj venkova je spojen s využitím venkovského potenciálu a rozvojem jak zemědělského, tak nezemědělského sektoru. Jelikož do venkovského prostoru přichází další aktivity, jako například cestovní ruch, je nutné brát v potaz ochranu životního prostředí a krajinnou funkci (Macháček a kol., 2012).

3. Historie sídel v různých obdobích

Na zrod a vývoj lidských sídel se můžeme dívat z různých pohledů. Můžeme v nich najít doklady o vývoji lidské kultury, sledovat vývoj uměleckých slohů i vývoj způsobu života. Jak můžeme na mnoha sídlech pozorovat, využití různých stavebních materiálů se vyvíjelo. Vztah člověka k přírodním podmínkám, které ovlivňovaly vývoj sídel nejvíce, se trvale měnil a mění se až do současnosti (Opplová, Hruža, 1996).

3.1. Pravěk (5300 př. n. l.–5. st. n. l.)

V pravěku byly osídlovány nejdříve světlé smíšené doubravy na sprašových podkladech v nejnižších polohách. Jedna osada dokázala obhospodařit půdu o rozloze až 50 ha. Po vyčerpání půdy se osady stěhovaly na nová místa. Doba, po kterou mohla osada zůstat na jednom místě, je cca 10 až 20 let (Sklenička, 2003). Obnovení přirozené úživnosti půdy trvalo 50–80 let (Schneider, Lampartová, 2014).

Významnou změnou v době eneolitu byl objev primitivní orby, který umožnil vznik stabilních osad, kdy les byl vytlačován na jejich okraje. Obnova úrodnosti byla zajištěna ponecháním ladem po dobu několika let. Tato změna využívání krajiny vytvořila základ pro dlouhodobě stabilizovaný katastr. Osady se již nemusely přemísťovat, pozemky byly stálé a obdělávané křížovou orbou po dobu dvou let. Les byl stále vytlačován dále od osad (Sklenička, 2003). V době eneolitu si také nejvyšší rodové vrstvy začaly stavět sídla na vyvýšených místech a oddělovaly se tak od prostého lidu (Schneider, Lampartová, 2014).

V době bronzové se způsob obdělávání krajiny významněji nezměnil. Docházelo k zakládání dalších osad hlavně v okolí vodních toků, ale také k místnímu pronikání osídlení do podhorských oblastí (Sklenička, 2003). Odlesňování dále pokračovalo, jelikož lidé zjistili, že louka vyprodukuje více píce než les (Schneider, Lampartová, 2014).

Při zakládání stálých sídel bylo nutné využít znalosti z dob táboření. Bylo třeba dobře uchovat a ubránit zásoby, důležitá byla blízkost zdrojů vody, dřeva, stavebních a dalších surovin, ale také vztah k suchozemským a vodním cestám (Opplová, Hruža, 1996).

Vznik měst měl za důsledek složitější vztah člověka a přírody. V době starověku se lidská sídla začala vydělovat z přírody, ale nadále musela brát ohledy na chování přírody, byť kladla rozsáhlejší požadavky na využívání jejích zdrojů. Městské společnosti nebyly v té době pouze závislé na přírodě, ale více do ní zasahovaly (Opplová, Hruza, 1996).

3.2. Středověk (6.–15. st. n. l.)

V raném středověku se urychloval vývoj sídelní struktury. Ve 12. století začala vnější kolonizace, která vyvrcholila ve 13. století. Byly založeny nové osady, kláštery, hrady a hamry. Zároveň vznikla základní síť měst. Ve vrcholném středověku vznikl nový typ vesnice – lánová – s dlouhými pozemky situovanými vedle sebe kolmo na osu vesnice – cestu. Vesnice neměly návsi. Tento typ doplnil dosavadní typy – návesní a ulicový. Ve 12. - 13. století probíhaly dynamické změny ve struktuře osídlení krajiny; na jedné straně docházelo k osídlování i produkčně marginálních oblastí, ale na druhé straně nastalo období městské kolonizace (Sklenička, 2003).

V zemědělství se uplatňoval především trojhonný systém s úhorem. V krajině se stavěly bezpečné kamenné hrady (Schneider, Lampartová, 2014).

3.3. Novověk (16.–18. st. n. l.)

Po období první velké kolonizace, která skončila počátkem 15. století, nastalo období husitských válek, které zpustošily celé kraje. Mezi sakrálními stavbami z tohoto období převažují kostely, kláštery, sochy světců, nebo kapličky a boží muka. Na stavu a vývoji krajiny se negativně podepsala třicetiletá letá válka. Období baroka kladlo důraz na vztahy sídel s okolní krajinou a docházelo k jejich prostorovému propojení. U panských sídel se zakládaly aleje. V období tzv. raabizace (od roku 1777) docházelo k rozdělování panských velkostatků mezi poddané jako nájemce, k převedení roboty na peněžitý plat. Vlivem císařského ekonoma F. A. Raaba za podpory Marie Terezie vznikaly nové vesnice ulicového, návesního a rozptýleného dvorcového typu, u kterých byla důležitá geometrická přesnost. Aby pozemky v držbě nebyly rozdrobeny, vydal Josef II. patent. Ten určil minimální rozlohu orné půdy na jeden statek – tzv. druhá (vnitřní) kolonizace. Znamenala průnik výstavby do volné krajiny, kde se obsazovala i méně úrodná místa, vznikaly osamocené dvory a samoty. Tato etapa završila proces osídlování naší krajiny (Sklenička, 2003).

Za vlády Marie Terezie vznikl také katastr poddanské půdy – „katastr tereziánský“ – ve kterém byla sepsána veškerá půda. Její syn, Josef II., se staral o zakládání nových vsí na místě zrušených dvorů, o dělení velkých statků a rozmnožování počtu selských rodin. Za jeho vlády vznikl „katastr josefinský“, který zahrnoval podrobnější soupis půdy (Majerová, 1998).

Zvláštní úlohu ve vývoji venkova hrály hospodářské spolky. Jejich význam rostl po roce 1848, jelikož v té době byly zakládány v širším měřítku, byly vedeny odborněji a měly pevnější organizaci a stabilní členskou základnu. Nejvíce členů bylo z rolnických vrstev (Majerová, 1998).

3.4.Moderní historie

Významné intenzifikační trendy v terciální krajinné struktuře spojené s průmyslovou revolucí a industrializací života společnosti se odrážejí ve fragmentaci krajiny, která byla výrazně vyšší. Hlavně vlivem dědictví se půdní držba dále drobila a pouze 4 % statků měla výměru větší než 20 ha. Přes různé scelovací prvky zůstala až do dnes vlastnická držba velmi roztržitá. V letech 1806–1843 byl zhotovován Stabilní katastr, který byl soupisem všech pozemků na území předlitavské části habsburské monarchie, a stal se základem zdanění čistého výnosu pozemků, později základem tzv. Pozemkového katastru, a i současného Katastru nemovitostí (Sklenička, 2003).

Na přelomu 19. a 20. století postihla český venkov druhá zemědělská krize, na rozdíl od první byla vleklejší a vážnější. Evropská krize z nadvýroby způsobila pokles cen zemědělských výrobků, sociální poměry na vesnici se zhoršovaly a vedly k migraci, při které se obyvatelé stěhovali i do zahraničí, nejčastěji do USA. Krize zasáhla především drobná hospodářství. Spousta rolníků se zadlužila a tím pádem se jejich zemědělské usedlosti hromadně exekučně prodávaly. V českých zemích se počet takto zabavených a následně prodaných usedlostí odhaduje na 120 000 (Majerová, 1998).

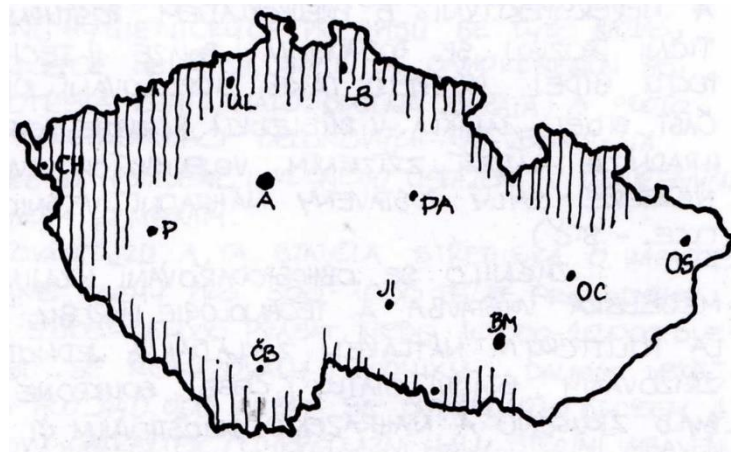
Ve 20. století proběhly pozemkové reformy. První pozemková reforma měla v letech 1919–1920 zabrat velké majetky nad 150 ha zemědělské půdy a 250 ha veškeré půdy. Vznikly při ní také tzv. „zbytkové statky“, které byly nechané proto, aby lidé měli kde hospodařit (Sklenička, 2003). Průměrná výměra zbytkových statků byla kolem 100 ha a počet byl kolem 2000. Sociální protiklady na venkově se snížily,

jelikož drobný příděl zlepšil životní podmínky bývalých zemědělských dělníků a malých rolníků. I malá sídla v okolí velkých center se v době průmyslové revoluce zapojovala do průmyslové výroby. Na venkově vznikala sídla klasických kovozemědělců (= osob, které mají trvalé zaměstnání mimo zemědělství a zároveň vlastní dům na vesnici (www.encyklopedie.soc.cas.cz/)). V těžebně-hutnických oblastech docházelo k postupnému rozvoji rozptýleného osídlení (Majerová, 1998).

První světová válka svými důsledky zasáhla celou společnost. Vznik Československé republiky znamenal novou etapu pro vývoj venkova a zemědělství (Majerová, 1998).

Po první světové válce se na vsích u novostaveb projeví vlivy soudobé moderní městské architektury. V rozvinutějších oblastech lidové stavebnictví zcela vymizelo (Löw, Michal, 2003).

Odsun Čechů ze Sudet v roce 1938 znamenal další etapy vývoje našeho venkova. Obyvatelům byl na základě politického rozhodnutí zabaven majetek (Schneider, Lampartová, 2014). Slibné období, ve kterém se český venkov rozvíjel, bylo přerušeno nástupem fašismu a 2. světovou válkou (Majerová, 1998).

Obrázek 2 - Mapa znázorňující vysídlení pohraničí po 2. světové válce (Zdroj: Sýkora, 1998)

Poválečný odsun Němců ze Sudet znamenal pro naši republiku výrazný zásah do kontinuity a stability venkovského osídlení a celé venkovské krajiny. Nová pozemková reforma v roce 1948 se týkala půdy nad 50 ha a půdy, na níž vlastník nepracoval. Pro utváření vzhledu krajiny jsou významnými faktory vlastnické poměry a užívání půdy (Sklenička, 2003). Velmi rychle se podařilo zvýšit rozlohu obdělávaných honů, masivně se uplatňovala zemědělská technika a rychle se tak

zvýšila produktivita práce na venkově. Venkov se od poloviny 20. století socializoval, razilo se heslo „Přiblížení venkova městu,“ takže se život na venkově a ve městě sjednotil. V dalších letech z části malých venkovských sídel vymizely drobné provozovny obchodů a restaurace. Počet obcí klesal a zaváděly se Střediskové vesnice. Po roce 1990 se krajina vyvíjela hlavně pod vlivem pozemkových úprav, suburbanizace, nebo například marginalizací venkovských oblastí (Schneider, Lampartová, 2014).

4. Vývoj sídel na území České republiky

Archeologické nálezy svědčí o osídlení na území naší republiky již v neolitu, ale o počátcích vytváření sídelní sítě jako základu venkovského osídlení můžeme hovořit až od příchodu slovanských kmenů (od 4.-6. století našeho letopočtu). K jejímu rozvoji došlo v období kolonizace českých zemí v průběhu 13. století. Mezníkem je 14. století, kdy byla hlavní sídelní síť dokončena (Pělucha, 2012).

Sídelní síť České republiky je hustá a rozmanitá a sídelní struktura je výsledkem dlouhého vývoje. Nejmenší jednotkou z hlediska územní správy je obec, kterou může tvořit více sídel. V naší republice převažuje venkovské osídlení, přestože počet lidí činných v zemědělství je zhruba 5 % (Semotanová, 1998).

Venkovská sídla byla základem, ze kterého se vyvinula současná sídelní, převážně urbanizovaná, struktura. V Československu si však venkovské osídlení zachovalo významné postavení, jak můžeme vidět níže v tabulce. Z tabulky vyplývá, že v roce 1980 žilo ve venkovských sídlech s méně než 5000 obyvateli 40,5 % obyvatel Československé socialistické republiky (ČSSR) (35,9 % Česká socialistická republika (ČSR), 49,8 % Slovenská socialistická republika (SSR)). Pokud by se jako kritérium venkovských sídel bral počet obyvatel 2000, pak se počet obyvatel těchto sídel sníží na 27,4 % v ČSSR, resp. 24,4 % v ČSR a 33,1 % v SSR. Toto můžeme brát jako důkaz toho, že počet obyvatel ve venkovských sídlech se postupně snižoval a význam těchto sídel v sídelní struktuře státu klesal (Bašovský, Mládek, 1985).

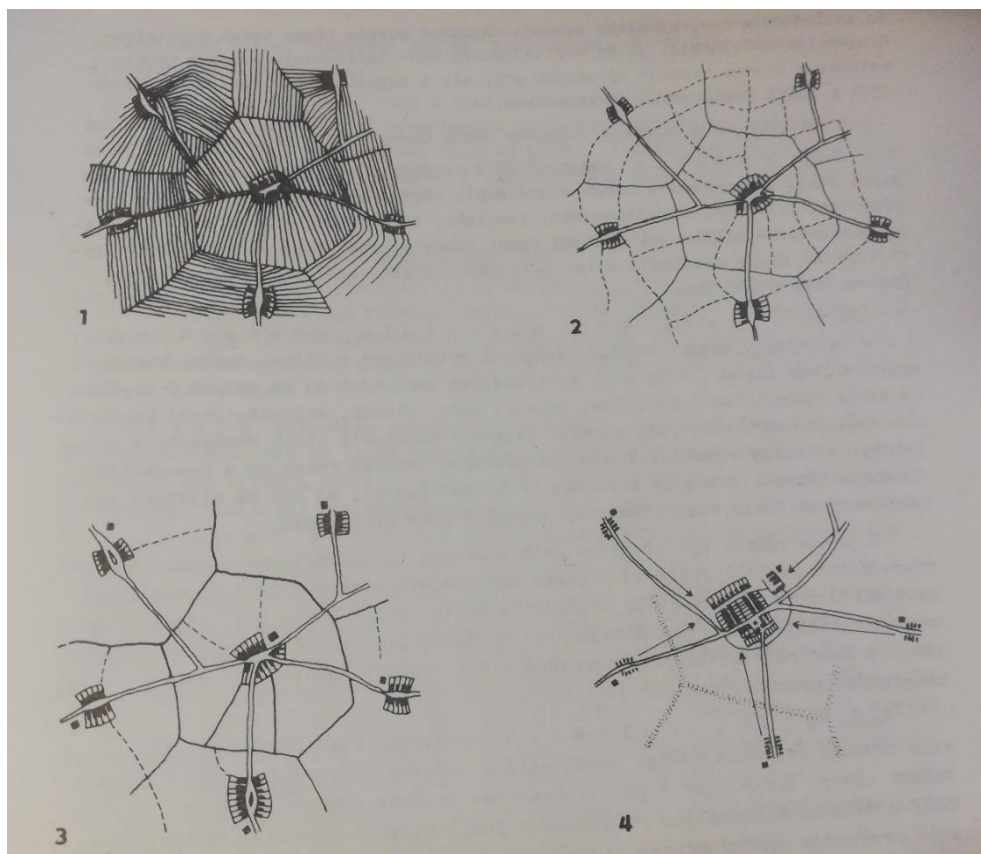
Velikostná skupina obce podle počtu trvale byvajících obyvatelův	Počet obcí			Počet obyvatelův		
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR
	absolutně					
- 199	764	528	236	106 420	75 027	31 393
200 - 499	2262	1535	727	777 219	525 952	251 267
500 - 999	2141	1345	796	1 522 115	951 831	570 284
1 000 - 1 999	1273	705	568	1 775 843	971 552	804 291
2 000 - 4 999	670	390	280	2 013 952	1 183 218	830 734
5 000 - 9 999	191	136	55	1 321 478	947 218	374 260
10 000 - 19 999	114	78	36	1 652 186	1 106 527	545 659
20 000 - 49 999	58	39	19	1 731 245	1 148 423	582 822
50 000 - 99 999	23	17	6	1 651 475	1 233 644	417 831
100 000 a více	7	5	2	2 731 162	2 148 535	582 627
Celkem	7503	4778	2725	15 283 095	10 291 927	4 991 168
	v procentech					
- 199	10,2	11,1	8,7	0,7	0,7	0,6
200 - 499	30,2	32,1	26,7	5,1	5,1	5,0
500 - 999	28,5	28,1	29,2	10,0	9,2	11,4
1 000 - 1 999	17,0	14,8	20,8	11,6	9,4	16,1
2 000 - 4 999	8,9	8,2	10,3	13,2	11,5	16,7
5 000 - 9 999	2,5	2,8	2,0	8,6	9,2	7,5
10 000 - 19 999	1,5	1,6	1,3	10,8	10,8	10,9
20 000 - 49 999	0,8	0,8	0,7	11,3	11,2	11,7
50 000 - 99 999	0,3	0,4	0,2	10,8	12,0	8,7
100 000 a více	0,1	0,1	0,1	17,9	20,9	11,7
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Obrázek 3 - Tabulka rozdělení obcí a obyvatelstva podle velikostních skupin v roce 1980 - statistická ročenka ČSSR 1982, str. 92 (Zdroj: Bašovský, Mládek, 1985)

Venkovská sídla tvořila v období ČSSR významnou část počtu obcí. Sídla s méně než 5000 obyvateli čínila 94,8 % ČSSR, v ČSR 94,3 % a v SSR 95,7 %. Venkovské osídlení svojí početností a rozptýleností do značného počtu jednotek tvořilo významnou složku nejen sídelní struktury naší bývalé republiky, ale i celkové struktury krajiny (Bašovský, Mládek, 1985).

Největší zastoupení malých sídel mají podhorské oblasti krajů Západočeského, Jihočeského a Východočeského. Na Slovensku se vlivem výškových rozdílů reliéfu obyvatelstvo soustřeďovalo do kotlin, proto nemá tak velký počet malých sídel (Mištera, 1984).

Na obrázcích je možné vidět, jak se vývojově měnily vesnice v období budování socialismu (Bašovský, Mládek, 1985).

Obrázek 4 - Vývojové změny vesnic v období budování socialismu (Zdroj: Bašovský, Mládek, 1985)

Obrázek 1 – vesnice jako dědictví feudalismu a rozdrobenost pozemků v katastru jako důsledek kapitalizmu

Obrázek 2 – první kroky k přestavbě vesnice založením jednotných zemědělských družstev, rozoráním mezí a hospodařením podle honů

Obrázek 3 – výstavba společných zařízení v každé obci, vymezení vegetačních pásů podle ekonomických hranic, specializace hospodaření podle geomorfologického průřezu, vybudování strojní a traktové stanice ve střediskové obci

Obrázek 4 – soustředění osídlení do střediskové obce, která bude vybavena všemi sociálními, kulturními, technickými a zdravotnickými službami; vybudují se společné výrobní zařízení (Bašovský, Mládek, 1985)

Česká republika po vstupu do Evropské unie začala používat nové ukazatele pro vymezení venkova dle evropských úřadů. Venkovskými sídlami se dle těchto nařízení rozumí sídla, u kterých je hustota osídlení menší než 100 obyv./km² (Mareček, 2005).

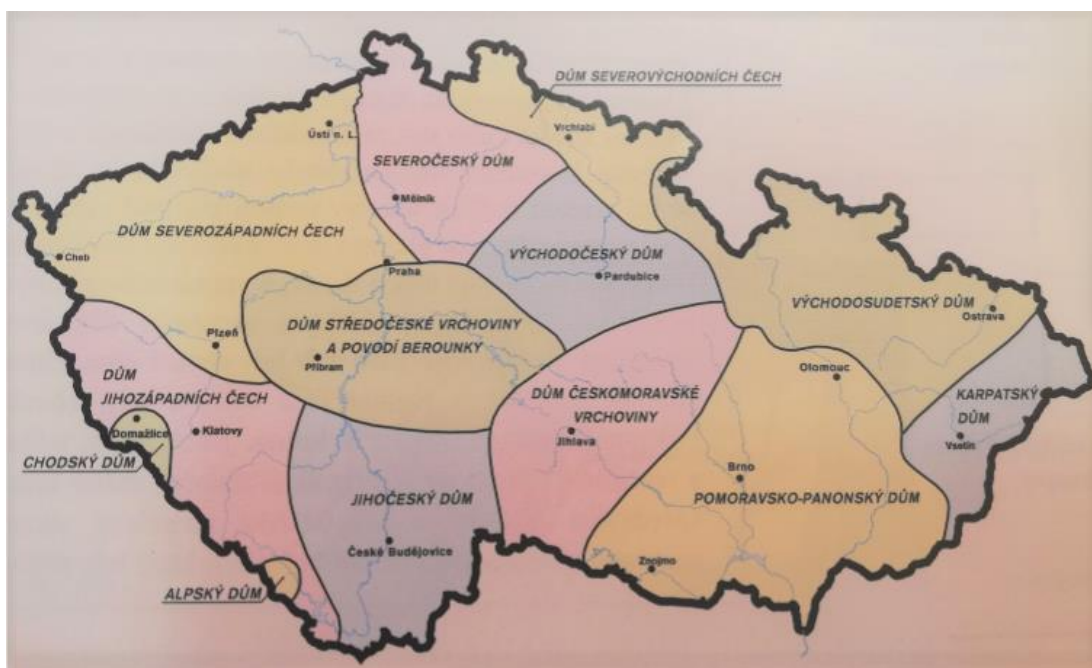
5. Regionální typy domů v Československu

Lidové domy se místně a časově odlišovaly. Při vymezení regionálních typů domů se vychází hlavně ze zvláštností, kterými se domy v jedné oblasti liší od obydlí v jiné oblasti (Frolec, Vařeka, 1983).

Hranice typů domů nejsou ostré. Překrývají se a vznikají tak přechodná území, která na sebe plynule navazují (David, Soukup, 2000).

Přírodní podmínky a dostupný materiál jsou jedny z hlavních důvodů, proč rozdílů pozorujeme, ale také je důvodem kolonizace republiky a pestré národnostní složení (www.lidova-architektura.cz).

Kromě hlavních regionálních typů domů se vyvinuly i lokální dobové formy lidových domů, mezi které řadíme např. Čičmanský dům, dům středního Polabí, Hlučínský dům, Jesenický dům, Jihoslovenský dům, Kysucký dům nebo Volarský dům (Frolec, Vařeka, 1983).

Obrázek 5 - Regionální typy domů (Zdroj: David, Soukup, 2000)

Alpský dům – Jedná se o převážně roubené domy s vyspělou architekturou. Na území bývalého Československa nalezneme tyto domy v oblasti Volar. Můžeme ho považovat za samostatný domový typ, který má jednotlivých územích své regionální zvláštnosti (Frolec, Vařeka, 1983). Měl sedlovou střechu s nízkým

sklonem, ve štítě se často nacházela pavlač a obytné i hospodářské prostory se nacházely pod jednou střechou (David, Soukup, 2000).

Chodský dům – Od konce 18. století začal být zděný, dříve byl roubený. Jedná se o formu domu jihozápadních Čech s černou kuchyní, špýcharového typu s valbovou nebo polovalbovou střechou. U starších zástaveb převládají krovy s hřebenovou vaznicí. Sýpka se u tohoto typu domu připojovala přímo k síni a je nejvýznamnější stavbou třístranného dvora (Frolec, Vařeka, 1983).

Dům českomoravské vrchoviny – Tyto domy nejsou typologicky jednotné z hlediska formy dvora, půdorysu ani z hlediska konstrukce (Frolec, Vařeka, 1983). Nejčastěji se však jedná o přízemní, roubené nebo zděné domy se sedlovou střechou (David, Soukup, 2000).

Dům jihozápadních Čech – Jedná se o dům roubený s předsazeným bedněným štítem a valbovou, polovalbovou nebo sedlovou střechou zavěšenou u nejstarších staveb na krovu s hřebenovou vaznicí (Frolec, Vařeka, 1983). Většinou jsou přízemní, nebo patrové. V důsledku svažitosti terénu jsou domy podsklepené (www.lido.va-architektura.cz).

Jihočeský dům – Jihočeský dům nelze jednoznačně definovat, nemá jednoho typického zástupce architektury. V Jižních Čechách se nachází stavby kamenné, stavby zděné, spadající do stylu selského baroka, nebo například stavby roubené. Pochází z různých období a jejich prvky se liší. U roubených staveb je lomenice jednoduchá (Frolec, Vařeka, 1983). Od druhé poloviny 18. století byl stále častěji zděný (David, Soukup, 2000).

Dům severovýchodních Čech – Je roubený a přízemní, s předsunutou a obvykle klasovitě členěnou lomenicí. Z jihovýchodu sem pronikl i odsazený štít s podlomenicí. Je převážně komorového typu, zpravidla bez černé kuchyně, ale s průchozí síní (Frolec, Vařeka, 1983).

Dům severozápadních Čech – Byl budován ze dřeva a kamene, typologicky v podstatě jednotný. Od přelomu 16. a 17. století postupně přibývalo patro. Vznikají zde různé dobové formy – např. chebský dům, krušnohorský dům, plzeňský dům, slánský dům nebo středohorský dům (Frolec, Vařeka, 1983).

Východočeský dům – Je přízemní a roubený, většinou komorového typu, s černou kuchyní nebo bez ní (Frolec, Vařeka, 1983). Vyskytují se i zděné domy. Častokrát byly štítově orientované (David, Soukup, 2000).

Východosudetský dům – Tímto pojmem se souhrnně označují domy roubené a zděné v oblasti severovýchodních Čech, Jeseníků a Opavska. Navazuje na lidový dům v polském Slezsku. Považuje se za samostatný domový typ, který na jednotlivých územích vykazuje řadu regionálních variant (Frolec, Vařeka, 1983). Byl přízemní, roubený, zděný, výjimečně i hrázděný. Měl sedlovou střechu (David, Soukup, 2000).

Severočeský dům – Bývá roubený a přízemní. Od 16. století se začal budovat i s patrem, do kterého hlavně na severu a západě proniklo hrázdění a zdivo z kamene, nebo z cihel. Severočeský roubený dům je na území České a Slovenské republiky nejrepresentativnějším typem roubeného domu z důvodu přítomnosti podstávky (Frolec, Vařeka, 1983). Černá kuchyně nebyla vydělena (David, Soukup, 2000).

Karpatský dům – Označují se tak domy lidového horského typu v karpatské části Slovenska, východní Moravy a v těšínském Slezsku. Jedná se z hlediska materiálu o převážně roubené domy (Frolec, Vařeka, 1983). Měl sedlovou střechu a odsazený štít s velkou podlomenicí (David, Soukup, 2000).

Pomoravsko-panonský dům – Lidové domy nížinného typu v Pomoraví a Podunají. Z hlediska stavebního materiálu se jedná hlavně o domy z nepálených cihel. Tyto domy nesou základní společné znaky s lidovými domy na území Dolních Rakous, Maďarska a bývalé Jugoslávie (Frolec, Vařeka, 1983).

Dům středočeské vrchoviny a povodí Berounky – Domy jsou přízemní, roubené, komorového nebo chlévního typu s černou kuchyní. Lomenice je předsazená. Stavby jsou štítově orientované, usedlosti bývaly trojstranné. Domy typu středočeské vrchoviny (dříve pahorkatiny) inklinují k jihočeskému domu, v povodí Berounky se projevily vlivy západočeského domu a místní dobové prvky (Frolec, Vařeka, 1983).

6. Faktory proměn lidového stavitelství a venkova

Dnešní podoba a struktura venkovských sídel je výsledkem tisíciletého vývoje, který ovlivňovaly geografické, sociálně ekonomické, kulturně historické, administrativně právní a etnické faktory. Důležitým faktorem pro vznik sídla byl také zdroj vody (David, Soukup, 2000).

Faktory, ovlivňující současnou podobu venkova, jsou historický vývoj a lokální specifikace. Rozdíly mezi jednotlivými regiony jsou dány hlavně vývojem v minulosti, ale i přírodními a geografickými podmínkami. V urbanizovaných oblastech v blízkém okolí velkých měst můžeme najít další specifiky (Pělucha, 2012). České země byly a jsou jakousi křižovatkou kultur, na které se střetává historicky i kulturně odlišně se formující Evropa západní, východní, severní i jižní (David, Soukup, 2000).

Vývoj materiálů a surovin využívaných ke stavbě sídel směřoval od hořlavých a „měkkých“ (dřevo a hlína, došky a šindele) k protipožárně odolným a tvrdým materiálům (zdívko z kamene, pálené cihly, pálená krytina, břidlice). Společným jmenovatelem tohoto vývoje byly přírodní podmínky a dostupnost materiálů a surovin. Neopomenutelnou hybnou silou byla legislativa (Škabrada, 2003). Dalšími faktory byly způsob venkovského života, hospodaření a úroveň zemědělské výroby (Staňková, 1979).

Změna materiálů nebyla dobrovolná, ale byla vynucena snahou napodobit vzory slohové architektury a zákazem užívání spalných materiálů a konstrukcí (Škabrada, 2003).

Prognózy hovořily o poklesu počtu obyvatel na venkově, realita je však jiná. Aktuální vývoj je ovlivňován současnou ekonomickou, politickou i mezinárodní situací (hospodářská krize, vývoj cen hypoték, úročení úvěrů apod.) a to vše se odráží i na venkovském osídlení (Pělucha, 2012).

7. Vývoj rozložení vesnického domu

Obytný dům prošel od pravěku dlouhým vývojem a trvalo řadu let, než se zformoval funkční typ (Vondruška, Vondrušková, 2014). V kapitole se věnuje třem typům rozložení vesnického domu. Rozložení se však dále měnilo a vyvíjelo a domy jsou i víceprostorové.

7.1. Jednoprostorový dům

Jedná se o dům s jednou místností s topeništěm. Byl typickou formou obydlí v době slovanské a udržoval se až do 15. století, výjimečně ještě v 19. nebo 20. století, poté jej začaly nahrazovat víceprostorové domy. Jedná se o výchozí formu domu, ze které se vyvinuly další stupně domů (Frolec, Vařeka, 1983).

Prostor domu sloužil všem činnostem. Už v neolitu měli lidé tendenci dělit prostor domu na několik částí, ale i přesto žili lidé v jednoprostorových domech až do středověku (Vondruška, Vondrušková, 2014).

7.2. Dvojdílný dům

V době, kdy se začalo všeobecně ochlazovat, se začaly k domům představovat vstupní zastřešené prostory, aby se domy tepelně izolovaly. Z těchto prostor se vyvinuly síně, které časem získávaly další funkce – např. skladovací (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Dvojdílný dům vznikl sloučením dalšího prostoru s původním jednoprostorovým domem. Jednoduchá forma tohoto domu se skládá ze dvou základních místností – jizby (světnice) a vstupní síně. Charakter dvojdílného domu zachovávají i obydlí, u kterých došlo k vnitřnímu vydělení dalších prostor. Ke všeobecnému rozšíření dochází v 13.–15. století (Frolec, Vařeka, 1983). Tento dům měl redukovanou dispozici a nacházel se u nejchudších obydlí (Pešta, 2005).

Domy tohoto typu nebo podobného jsou doloženy již před husitskými válkami, i když nebyly příliš oblíbené, jelikož se rychle přešlo k trojprostorovému členění (Vondruška, Vondrušková, 2014).

7.3. Trojdílný dům

Jelikož se zemědělská výroba rozšiřovala a rostla i její technická náročnost, bylo nutné, aby hospodáři měli k dispozici další prostory, které by byly snadno dostupné z jejich obydlí (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Trojdílný dům se skládá ze tří částí – vstupní síně, světnice a hospodářského, technického, skladovacího, nebo obytného prostoru. Vstupní síň se nacházela uprostřed a byly z ní přístupné obě další části. Na našem území se rozvinul v průběhu 13.-15. století. Na území Česka a Slovenska se jedná o základní formu tradičního lidového domu (Frolec, Vařeka, 1983).

Hospodářský prostor byl nejčastěji využíván jako komora, nebo chlév. Volba se odvíjela podle zaměření daného charakteru zemědělského hospodářství. Specifickou variantou je špýcharový dům, u kterého byla sýpka spojena s obydlím pod jednou střechou, obvykle jako samostatný prostor přistavěný nad komorou. U dochovaných staveb můžeme také pozorovat půdorys kombinovaný – komorový a chlévní. U toho je vedle síně v přední části malý chlév a za ním se nachází komora (Vondruška, Vondrušková, 2014).

8. Historický vývoj konstrukcí venkovských obydlí

Od nejstarších dob používali stavitelé k budování svých děl především hmoty, které byly po ruce – přírodní hmoty – rákosí, trávu, proutí, dřevo, hlínu, kámen... Později k nim začaly přibývat hmoty složitější na přípravu – např. vypalované a glazované cihly, vápno, sádra, kov, sklo, cement a mnoho dalších hmot. Každá hmota se pro účel stavby upravuje. Dodává se jí tvar, kterého je pro stavbu třeba (Syrový, 1987).

8.1. Stěny

8.1.1. Roubené stavby

Roubené stavby mají stěny z trámů vodorovně kladených na sebe a na nároží spojených tesařskými spoji. Nejdříve se tato konstrukce uplatnila v krajích s jehličnatými lesy (Frolec, Vařeka, 1983).

Roubené stavby mají za sebou více než tisíciletý vývoj. Na našem území se právě tyto stavby rozšířily nejvíce. Byly většinou roubeny z jedlových kuláčů, které na nárožích stavby přesahovaly. Můžeme najít i stavby, které mají stěny z kůlů opletených proutím. Tyto však nebyly určeny k trvalému bydlení. Střechy těchto staveb byly sedlové, kryté slámou. Skládaly se ze dvou místností s ohništi, mezi nimiž vedla síň, zbytky dřevěných podlah byly nalezeny v některých z nich. Sruby, nacházející se na vesnici, měly v té době jen jednu místnost, zpravidla o rozměrech 3 x 3 až 4 x 4 m, kde se ohniště nacházelo v rohu. Na našem venkově byla dřevěná podlaha zaváděna až od 18. století, proto bychom ji v těchto staveních nenašli. Od první poloviny 19. století se začala rozširovat namísto hliněné podlahy. Nejdříve byla umístěna do světnice a poté v dalších místnostech (Langer, Vařeka, 1983).

Na konci období rozvinutého feudalismu se začala prosazovat hladká nároží. Roubení se chránilo konzervací volskou krví, nebo napájením sloučenin lněného oleje a loje, později fermeží (Frolec, Vařeka, 1983).

8.1.2. Hliněné stavby

Základním stavebním materiálem těchto staveb je hlína, která se zpracovávala různými způsoby a technikami. Stěny stavěné z hlíny jsou velmi starého původu, ale otázka jejich stáří na našem území není dořešena. Z pramenů víme, že před 18. stoletím

sloužila hlína hlavně jako doplňkový materiál k vyplétaným konstrukcím, nebo ke kombinování s jiným materiálem, a že hliněné stěny byly kombinovány s konstrukcí roubenou (Frolec, Vařeka, 1983).

Nejstarší hliněné stavby byly budovány tzv. vrstvením. Hlína prolitá vodou a promísená plevami, štetinami a dalšími přísadami se postupně vidlemi nanášela na stěnu, která tak rostla po jednotlivých vrstvách. Okna a dveře byly vysekávány dodatečně. Další varianta stavění je „nabíjení“. Staré hliněné domy se stavěly také z tzv. „válků“, které měly tvar bochníku nebo válečku, a kladly se ve vodorovných klasovitých vrstvách. Do dnešní doby se dochovaly hlavně hliněné domy z nepálených cihel, které se sušily jen na slunci. Zhotovovali je sami stavebníci nebo lidové cihláři z jílovité hlíny v dřevěných formách. Tyto cihly se nazývaly vepřovice, buchty, banity nebo například trumble (Langer, Vařeka, 1983).

8.1.3. Kamenné stavby

Dovoz dřeva do oblastí, kde les rychle ustoupil zemědělské půdě, byl nákladný, proto lidé hledali jiné materiály. Stavělo se z místně dostupných kamenů. Převážně z měkkých kamenů (např. opuky, nebo pískovce), které se pojily hliněnou maltou. Ve větším rozsahu se z kamene začalo stavět až od konce 18. století (Langer, Vařeka, 1983).

Dle archivních pramenů se v úrodnějších oblastech u roubené architektury stavěly z kamene hlavně chlévy, a to již od 17. století. Při kladení kamenů se roviny stěn kontrolovaly šňůrou a kámen se dle potřeby přisekl. Kameny se kladly na stojato tak, aby se nepropojovaly spáry mezi jednotlivými vrstvami. U starých staveb byly stěny tlustší než 100 cm, ale v patře a ve štítě byly tenčí. Stavební kámen se dělí na několik druhů. Opuka se nechávala jeden rok vymrznout, aby se nebortila. Omítání domů se provádělo většinou po roce a záviselo na kvalitě opuky (Frolec, Vařeka, 1983).

8.1.4. Hrázděné stavby

Obyvatelé přichozí z Německa na naše území zavedli i hrázděnou konstrukci. Na naše území pronikla ze západu a od 16. století se začala ujímat na venkově. Hrázděné stavby tvoří konstrukce tvořená trámovou kostrou, vyplněná výpletem, tyčkami, kamenem a od 19. století také cihlami. Hrázděné stavby na našem území mají

společné, že hrázděná konstrukce nikdy nepronikla do přízemních stěn domu, ale pouze do štítů a pater, proto se tato konstrukce jeví pouze jako doplňková (Langer, Vařeka, 1983).

8.1.5. Skalní obydlí

V oblasti pískovcových skal si do nich nejhudší obyvatelé hloubili obydlí, ale nacházely se v nich i sklepy. V období první republiky se tato obydlí nacházela i v Praze a byla obývána převážně nezaměstnanými (Langer, Vařeka, 1983).

Obydlí pocházejí z konce 18. století a hlavně 19. století. Jejich půdorys je zpravidla dvojdílný – kuchyně a světnice. Zvláště se hloubily komora a chlévy. U některých obydlí jsou vytesány prostory do dvou pater nad sebou. Kouř byl odváděn svislým komínem vedeným ze skály až na povrch nebo do úbočí (Frolec, Vařeka, 1983).

8.1.6. Stavby z pálených cihel

Od poloviny 19. století se v lidovém stavitelství začaly výrazněji uplatňovat pálené cihly. Legislativně bylo umožněno, aby si i poddaní pálili své vlastní cihly, vznikly cihelny, a proto se tyto stavby staly dostupnější a široce se rozšířily. U nejstarších zděných zástaveb byl hlavním materiálem kámen, který cihly pouze doplňovaly. Byla jimi zpevněna nároží, ostění oken, dveří a stavěly se z nich štíty (Langer, Vařeka, 1983).

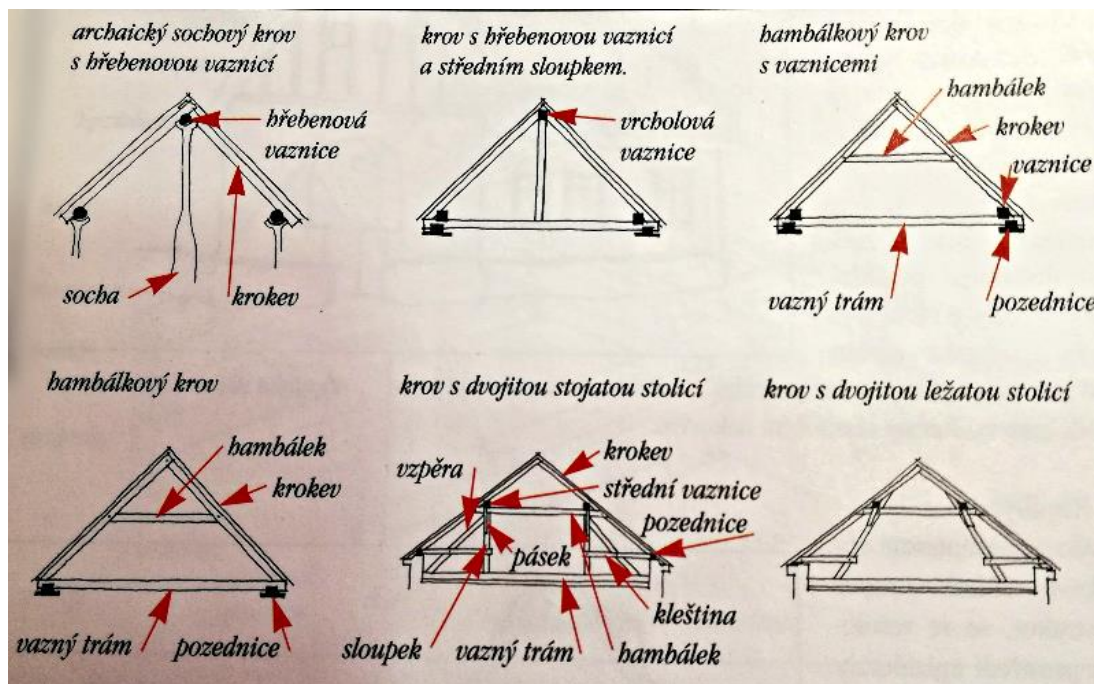
Ve vesnickém osídlení se pálené cihly začaly uplatňovat ve větším rozsahu až od 19. století. Nejdříve je využívali zámožní obyvatelé na stavbu panských staveb a farních budov. Rolníci jimi stavěli nejdříve hospodářské objekty, teprve poté je začali využívat na stavbu vlastních obydlí (Frolec, Vařeka, 1983).

8.2. Krov

Krov je nosná konstrukce střechy. U československého lidového stavitelství se rozlišují dva základní typy, a to krov s hřebenovou vaznicí a krov krokrový (Frolec, Vařeka, 1983).

Střechy bývají neseny převážně krokviemi, které jsou zpevněny v horní třetině vodorovným trámekem – tzv. hambalkem. Krokve jsou vztyčovány šikmo, vždy v páru, a na vrcholu svázané čepem. Spodní konce krokví bývají zapuštěny do nejvyšších

trámů roubených stěn – podkrokevnice, nebo u zděných staveb pozednice – nebo do záhlaví stropnic, které vyčnívají nad zápražím (Langer, Vařeka, 1983).

Obrázek 6 - Příklady krovů (Zdroj: David, Soukup, 2000)

8.2.1. Krov s hřebenovou vaznicí

Tento typ je nejstarší známý typ venkovského krovu. Hřebenová vaznice se u staveb v Česku vyskytuje na starých obytných a hospodářských stavbách. U obytných staveb jsou sloupy hřebenových vaznic situovány na příčných stěnách, na zemi stojí pouze u stodol. Tyto krovky mají zpravidla dvě vaznice, spodní má funkci ztužující (Škarbada, 2003).

Vyspělejší krovky s hřebenovou vaznicí mají několik vaznic položených mezi vaznicí hřebenovou a okapovou (Frolec, Vařeka, 1983).

Krokve těchto krovů nejsou vzepřeny zespodu, ale jsou zavěšeny, respektive přehozeny shora. Kvůli způsobu, kterým byly přehozeny, se nazývaly také krovky „na kobyly“ nebo „na vosla“. Ploché ztesání jedné krokve se zaráželo do rozštěpu druhé krokve a tím se spojily, v provrtaném otvoru se propojily obvyklým dřevěným kolíkem. Spodní konec byl upevněn pouze symbolicky (Škarbada, 2003).

Nelze spolehlivě určit, kdy krov s hřebenovou vaznicí nahradil u venkovských staveb krov krokvový (Frolec, Vařeka, 1983).

8.2.2. Krov se sloupy

Původ těchto krovů je vrcholně středověký, často se vyskytoval u gotických staveb. Krokve jsou dole pevně zapřené a jsou propojené jednou nebo dvěma úrovněmi hambalků. Hambalky jsou uprostřed a ve svislé rovině přecházejí hřebenem, podpírány vaznicemi. U lidové architektury bývají sloupky nad příčnými stěnami, to umožnilo vznik čtyř plných vazeb u trojdílného půdorysu (Škabrada, 2003).

8.2.3. Krovy s jednou a dvěma stojatými stolicemi

Krovy s jednou podélnou stolicí jsou blízké krovům se sloupy. Na vesnicích se užíval krov s jednou vaznicí pod hambalky obvykle v 18. století. Jako odvození těchto krovů můžeme brát krovy se dvěma stolicemi. Tyto se objevovaly nejčastěji až od 19. století převážně u zděných klasicistních staveb a jejich užití bylo spojeno s pálenou taškovou krytinou (Škabrada, 2003).

Krovy s jednou stolicí se uplatňovaly v lidovém stavitelství zhruba od pozdního feudalismu (Frolec, Vařeka, 1983).

8.2.4. Ležaté stolice

Z barokních staveb přešly na venkov krovy s ležatými stolicemi. Základem jsou vaznice podpírající konce hambalků, nesené šikmo stojícími sloupky pod krokviemi. V mladším provedení chybí hambalky a užívají se na venkově koncem 19. století (Škabrada, 2003).

8.2.5. Vaznicové krovy s půdními nadezdívkami

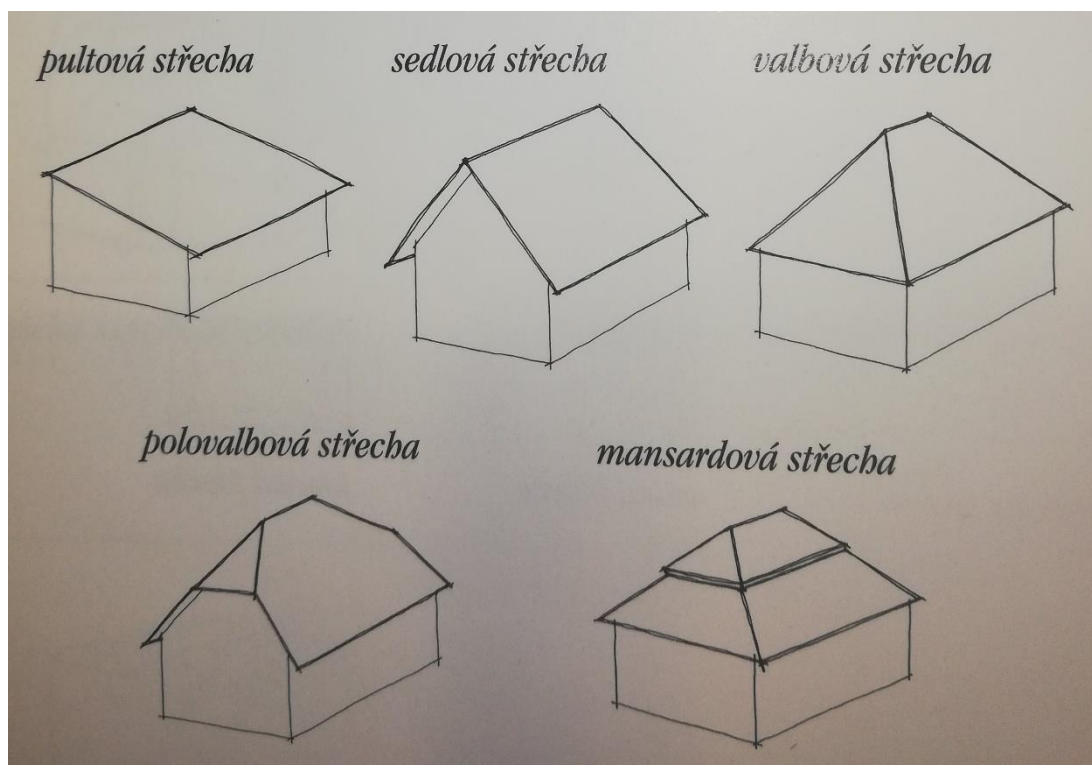
Krov nesou vaznice vedené rovnoběžně s hřebenem střechy (Frolec, Vařeka, 1983).

Na vesnicích se vaznicové krovy rozšířily v 19. století. Půdní nadezdívky, které jsou s nimi spojené, mění celkový vnější charakter staveb. Tyto krovy doprovází dekorativní dřevěná výzdoba (Škabrada, 2003).

8.3. Střechy

Střecha je stavební konstrukce uzavírající shora budovu a chrání ji před povětrnostními vlivy. Skládá se z vlastní konstrukce, krovu a střešního pláště s krytinou. V lidovém stavitelství rozeznáváme následující typy střech: pultové

střechy, sedlové střechy („do štítu“), valbové střechy („do kopy“), polovalbové střechy, mansardové (podlomené) střechy, stanové střechy a polygonální střechy (Frolec, Vařeka, 1983).

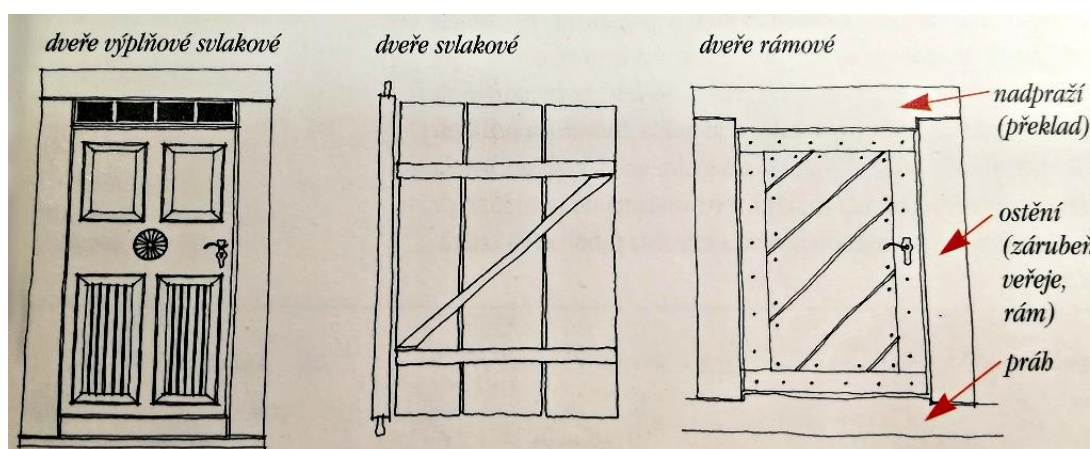
Obrázek 7 - Typy střech (Zdroj: David, Soukup, 2000)

Střechy domů roubených mají dnes převážně dva okapy – tzn. sedlové, ale na východě Slovenska, v jižní části karpatského pásu až po Bílé Karpaty a místy také v oblasti hliněného domu, se dochovaly střechy čtyřokapové, tedy například valbové, které jsou nejspíše vývojově starší. Na našem území se s těmito střechami setkáváme převážně jen u roubených sýpek a stodol. Čtyřokapové jsou také šindelem kryté mansardové střechy se dochovaly v městečkách a na významnějších vesnických budovách – fary a školy. Jedná se o střechy, které vznikly nasazením valbové střechy na jinou, vyšší valbu. Mansardové střechy jsou sice čtyřokapové, ale pochází z jiné doby než valbové střechy. Mansardové střechy vznikaly v období baroka. V Pošumaví se nachází mohutné polovalby, které seřezávají celou horní polovinu štítu, naopak v oblasti Karpat jsou typické lomené střechy, které vytvářejí několik forem mezi tvarem valbovým a sedlovým. Některé ze starých střech v horských oblastech jsou ještě kryty šindelem, v obilnářských oblastech byly pokrývány slaměnými nebo rákosovými došky (Langer, Vařeka, 1983).

9. Vývoj prvků lidových staveb

9.1. Dveře

Dveře definuje literatura jako otvor, jímž se vchází do uzavřeného prostoru, zajištěný pohyblivou deskou. Mimo to slouží bezpečnosti a tepelné izolaci. Nejběžnějším materiálem dveří je dřevo. Je několik typů dveří – jednokřídlové, dvoukřídlové, nebo dveře dělené příčně (tzv. půlené nebo půlové), jejichž horní polovina plnila funkci okna. U některých dveří býval vyřezán ve spodní části čtvercový otvor pro drůbež (Frolec, Vařeka, 1983).

Obrázek 8 - Typy dveří (Zdroj: David, Soukup, 200)

V lidové architektuře se setkáváme od středověku s dveřmi svlakovými a rámovými (výplňovými). Rámové se skládají z rámu vyplněného deskami, svlakové jsou tvořeny svisle sraženými prkny přibitými na dřevěný rám, nebo bývají sesazeny z úzkých šikmo kladených prkének řešených do jednoduchých geometrických obrazců. Dveře se místy v zámožných usedlostech během 18. a 19. století malovaly podobně jako nábytek. Vstup do domu je jedním z nejreprezentativnějších částí lidové architektury. Můžeme proto pozorovat klasicistní portály s členitým pískovcovitým ostěním nebo bohaté archaicky členěné vstupy dřevěné. Na portálech bývá vydlabán nebo vytesán letopočet stavby, iniciály nebo jméno stavebníka, někdy i tesaře či kameníka. Nyní plní pouze reprezentativní funkci (Frolec, Vařeka, 1983).

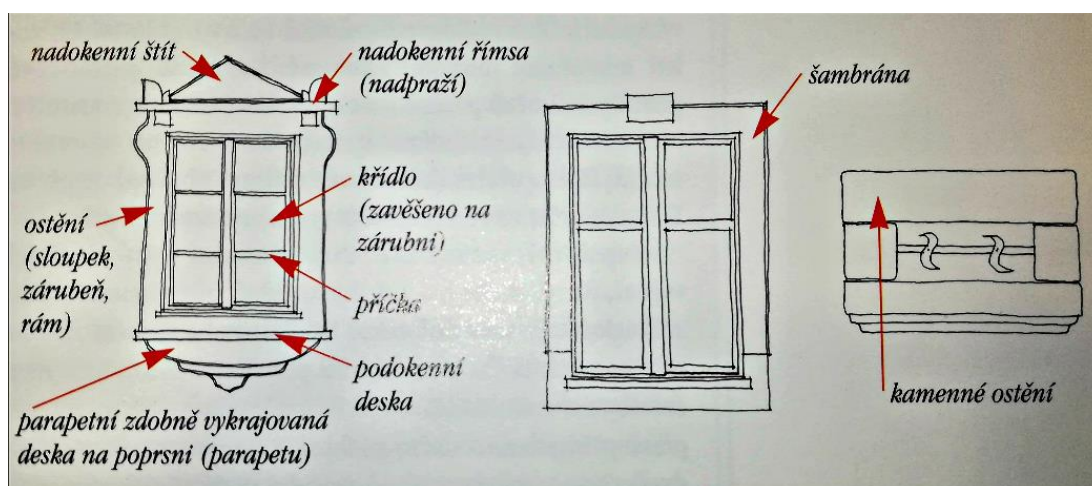
Konstrukci vstupních dveří se věnovala větší péče než ostatním dveřím domu, hlavně tam, kde bylo nejvíce majetku – u hospodářských staveb, farních budov, kupeckých domů, hospoda apod. (Langer, Vařeka, 1983).

Dveře byly v historii velice nízké, aby jimi co nejméně unikalo teplo, navíc mívaly vysoký práh, takže vlastní vstup byl poměrně malý (Vondruška, Vondrušková, 2014).

9.2.Okna

Okna se v lidové architektuře vyvíjela nerovnoměrně, ať už z pohledu velikosti, konstrukce nebo výzdoby. V lidovém stavitelství převažují okna pravoúhlá, pouze v lomenicích, štítech a střechách se objevují okna jiných tvarů. Na venkově se nejdříve zasklívala okna zámožných usedlostí. Okna jsou také spojována se spoustou mýtů a pověr (Frolec, Vařeka, 1983).

Okna u hospodářských staveb byla menší a tvarově odlišná než u domů. Často se tato okna zabezpečovala proti loupežím mřížemi. Takto chráněná okna byla i u staveb bohatých statků, samot, mlýnů, hospod nebo faktorských domů (David, Soukup, 2000).

Obrázek 9 - Okna v lidové architektuře (Zdroj: David, Soukup, 2000)

Z částí oken známe spolehlivě jejich zárubně, jelikož okenní křídla častěji podléhala inovacím a módním trendům (Škabrada, 2003).

Nejstarší okna u vesnických domů byla velmi malá a jednoduchá. Postupem času se okna zvětšovala a získala podobu a konstrukci, kterou známe dnes. Od 16. století se i na venkově okna zasklívala, dříve zde byla uzavírána rámy s napnutou, částečně průsvitnou dobytčí měchuřinou, mastným papírem nebo vydělanou kůží (David, Soukup, 2000).

Rozložení oken souviselo s přiváděním světla hlavně na stůl v jizbě nebo světnici. Dostupnost tabulového skla byla hlavní podmínkou zvětšování a přibývání oken.

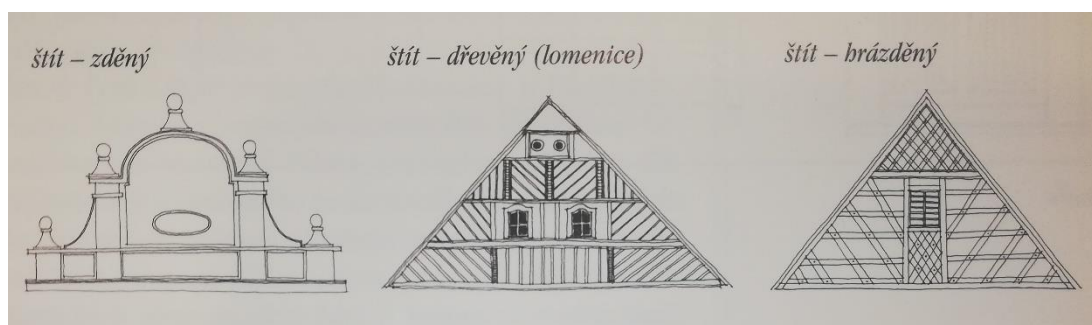
V boční straně jizby nebo světnice bývalo jedno okno, ale v oblastech s rozšířenou tkalcovskou výrobou se budovala okna dvě (Langer, Vařeka, 1983).

Na konci 18. století začala být okna reprezentačním prvkem domu. U roubených staveb se okna bohatě vyřezávala a zdobilo se také prkenné rámování oken, profilované římsy nadpraží a parapetů, nebo okenic. U zděných staveb se okna zdobila kamenicky provedeným ostěním nebo plastickým štukovým dekorem (David, Soukup, 2000).

Okna se kryla okenicemi, což je pohyblivý dřevěný kryt běžně užívaný od středověku. Původně kryly okna, aby jimi neodcházelo teplo, ale později měly funkci ochrannou (Vondruška, Vondrušková, 2014).

9.3.Štítů

Štít je stěna, většinou trojúhelníkového tvaru, která uzavírá půdní prostor a je často zdobená. U roubených staveb se nazývá lomenice. Štítů dělíme na plné, pološtítů, štítů napodobujících patro, štítů symetrické a asymetrické, které se v lidové architektuře vyskytují ojediněle, předsazené štítů a odsazené štítů. Další dělení je dle slohu (Frolec, Vařeka, 1983).

Obrázek 10 - Typy štítů (Zdroj: David, Soukup, 2000)

Základní technologie vnějšího krytí převážně dřevěných konstrukcí a také štítů bylo bednění. Jeho tradiční sestava byla z co nejširších, svisle kladených prken, jejichž spáry chránily lišty, úměrně mohutné k šířce prken (Škabrada, 2003).

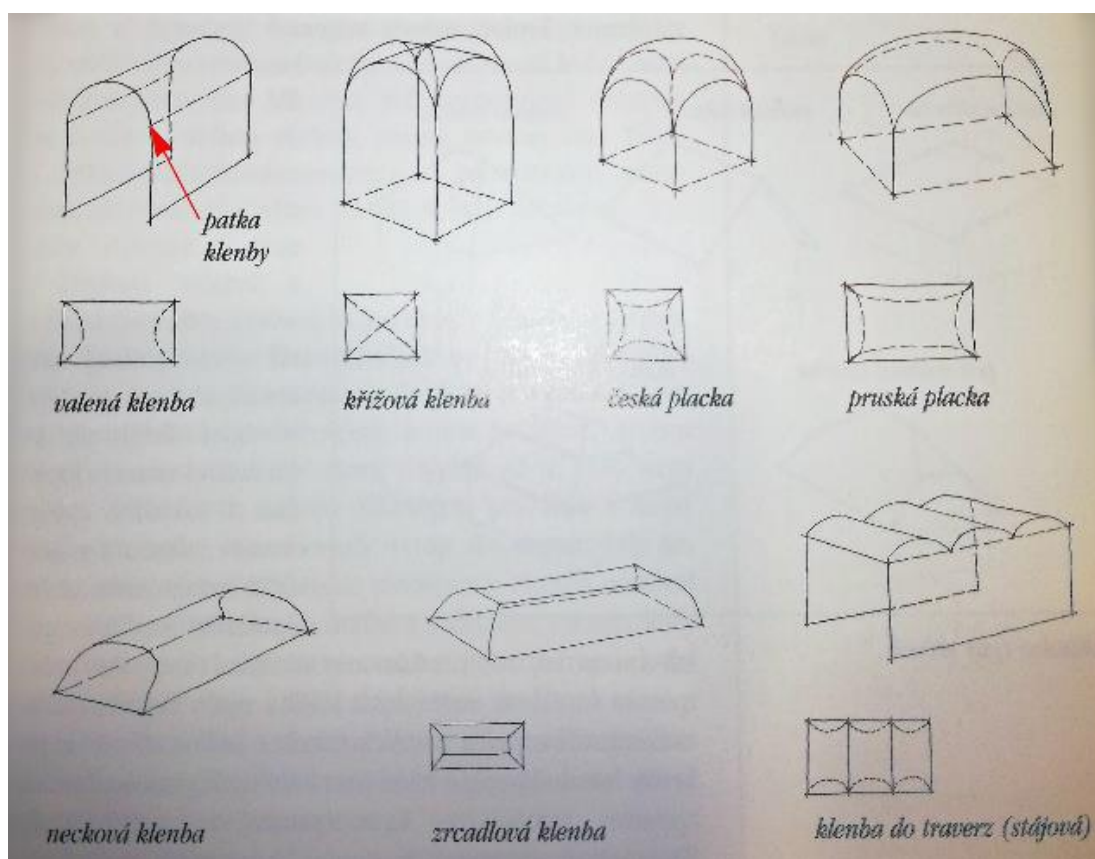
V chudých krajích se dlouho štítů nezdobily, jelikož tam nezasahovaly kulturní ani civilizační proudy. Stejně tak se nezdobily tam, kde působily jiné stavební tradice. Na většině území je však od středověku štít součástí lidové architektury (Langer, Vařeka, 1983).

Ve středověku byly štíty roubených staveb kryty proutěným výpletem omazaným hlínou, nebo prkny. Později byly tyto jednoduché prvky užívány pouze u hospodářských staveb (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Štíty byly zdobeny například dřevěnými lomenicemi s kabřincem, štítovým průčelím s ornamentálně skládanou břidlicí, členěným hrázděním, polychromovaným plastickým štukovým dekorem nebo je známé barokizující a klasicizující pojetí štítů staveb (David, Soukup, 2000).

9.4. Klenby

Klenba je zděná, vzácně roubená, oblouková stropní konstrukce. U lidových staveb byly klenuté především hospodářské prostory. Na venkově byla nejčastější klenba placková a valená (Pešta, 2005). Slouží k převádění tlaků z velkých ploch, nebo opačně soustředěné tlaky rozvádí do větších ploch (Srový, 1961).

Obrázek 11 - Typy kleneb (Zdroj: David, Soukup, 2000)

Od středověku se ve venkovském stavitelství užívala klenba valená. Prostor se překryl plochými kameny nebo kvádříky, které se ukotvily do bočních opěrných

stěn a vytvořily tak polokulatý tvar. Střed klenby se uzavíral klenákem (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Nejužívanějším typem ve vesnickém stavitelství byly klenby plackové. Objevují se od klasicismem ovlivněné etapy lidové architektury (1. pol. 19. století) a užívají se až do jeho závěru. U této klenby rozeznáváme dva typy – tzv. českou placku s čtvercovou základnou a pruskou placku s obdélnou základnou (David, Soukup, 2000).

Na konci 19. století se rozšířilo užívání ocelových válcovaných profilů. V té době také ocelové profily nahradily tradiční cihlové klenuté pasy mezi jednotlivými poli segmentových kleneb (Škabrada, 2003).

10. Hospodářské stavby

Na téměř celém území měly hospodářské stavby základní rysy společné, lišily se pouze dobovými a regionálními variantami. Část těchto staveb má středověký původ, ale u velké většiny staveb nemůžeme sledovat vývoj staveb hluboko v minulosti (Škabrada, 2003).

Hlavní určení hospodářských staveb je pobyt hospodářských zvířat, uskladnění plodin a produktů zemědělské výroby, práce lidí a umístění zemědělské techniky. Stavby vyžadují specifická uspořádání, vybavení staveb, zajištění nároků na mikroklima objektů, promyšlené technické řešení konstrukcí. To vše s výběrem vhodných materiálů. Typ krajiny, zaměření zemědělské činnosti v ní a rozložení obhospodařované půdy jsou závislosti, na které se musí u typů, velikostí a základních forem hospodářských staveb pohlížet (Daneš, Košatka, Sýkora, 1992).

U méně významných hospodářských staveb byla obvykle používána rámová konstrukce (Pešta, 2004).

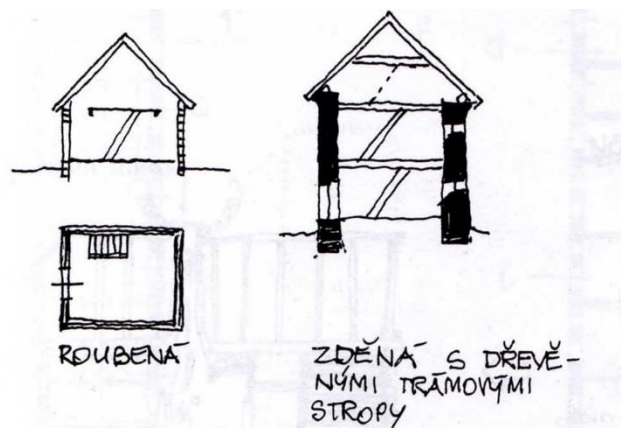
10.1. Sýpka

Přestože sýpky nebyly největšími objekty usedlostí, jejich výstavbám se vždy věnovala velká pozornost (Škabrada, 2003). Jednalo se o prostory v patře domu, nebo o samostatné budovy (Frolec, Vařeka, 1983).

Ve velké části Čech se nazývá sýpka „špýchar“, „špejchar“ nebo „sroubek“, na jihu Čech i na jihozápadě se jim nejčastěji říká „sklep“, sklepu se následně říká „loch“ (Langer, Vařeka, 1983).

Špýchary dělíme následovně:

- Špýcharový dům,
- Špýchar v průčelí usedlosti,
- Dlouhý patrový špýchar s kůlnou v přízemí,
- Samostatný patrový špýchar s komorou v přízemí (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Obrázek 12 - Schémata řešení sýpek (Zdroj: Sýkora, 1998)

10.1.1. Využití

Uchovávalo se v nich osivo, zrna, mouka, ale také potraviny, oblečení a nářadí, které zde bylo umístěno, když se v domě nenašlo místo, nebo místo nebylo vhodné či dost bezpečné. V sýpkách se také, převážně v létě, přespávalo, tím se zvětšila obytná kapacita usedlosti a sýpka byla zároveň střežena (Škabrada, 2003).

10.1.2. Umístění

Umístění sýpek záviselo především na uspořádání dvorů. Když byla parcela široká a skladba zástavby byla pravidelná, byla sýpka umístěna v návesní frontě vedle vjezdu proti čelu domu. Objevují se ale i umístění volně ve dvoře nebo v jeho pozadí, v jedné řadě s domem, za ním, nebo před ním (Škabrada, 2003).

Ve středověku se sýpky umísťovaly v patře a byly ze dřeva, i když bylo přízemí zděné. Bývaly umístěny tak, aby bylo vidět na její vchod (Vondruška, Vondrušková, 2014).

10.1.3. Konstrukce

Špýchar musel být suchý, dobře větraný a chráněný před hlodavci, proto se zřizoval v nadzemním podlaží (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Sýpky a chlévy byly prvními stavbami, u jejichž konstrukcí se využil nespalný stavební materiál (Langer, Vařeka, 1983).

Jednoduché sýpky, které byly konstruovány jako samostatné stavby na kůlech s podlahou nad úrovní terénu, jsou známy z našeho venkova z 11. a 12. století (Vondruška, Vondrušková, 2014).

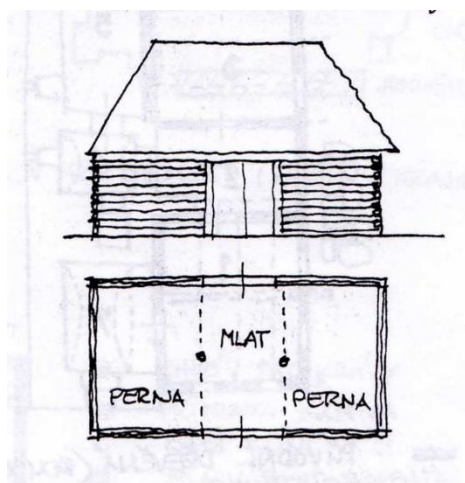
Může se zdát, že je sýpka konstruována jako věž, aby se z ní dala hlídat usedlost, pravda je však taková, že konstrukce ve tvaru věže zaručuje, že hospodáři ji měli stále pod dohledem (Langer, Vařeka, 1983).

10.2. Stodola

Předchůdcem stodol byl oboroh. Jedná se o otevřenou stodolu se stanovou střechou, jejíž konstrukce se skládá ze čtyř vysokých kůlů, po kterých se dle potřeby může posunovat střecha (Frolec, Vařeka, 1983). Stodoly, které obrohům následovaly, musely poskytnout co největší krytý úložný prostor a pevnou plochu pro mláčení (Škabrada, 2003).

Poprvé jsou stodoly zmíněny v písemných pramenech ve 12. století (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Od vrcholného středověku se začaly stavět i u vesnických usedlostí, dříve byly součástí šlechtických a klášterských dvorů (Škabrada, 2003).

Obrázek 13 - Schéma stodoly (Zdroj: Sýkora, 1998)

10.2.1. Využití

Stodoly jsou hospodářské stavby, které sloužily k ukládání a mláčení obilí, ukládání vymláčené slámy, ale v dnešní době se zde uschovávají i zemědělské stroje, vozy a hospodářská náčiní. Dříve sloužily i k tanci (Frolec, Vařeka, 1983).

10.2.2. Umístění

Umístění stodol v rámci usedlosti nebylo zcela ustáleno. V 18. století vyšly protipožární předpisy, které nakazovaly stavět stodoly ve větší vzdálenosti od usedlostí (Frolec, Vařeka, 1983).

Většina dochovaných stodol je součástí statků, pouze v ojedinělých případech stojí izolovaně. Důvodem je, že velká část stodol se nedochovala, jelikož vyhořely, nebo byly zbourány (Daneš, Košatka, Sýkora, 1992).

Samostatně stály polygonální stodoly, jejich konstrukce se nehodila k tomu, aby byly spojeny s jinou stavbou. Tento tvar nahradila stodola pravidelného obdélníkového půdorysu, která se dala vázat na ostatní budovy. Pokud se hospodáři živilí převážně chovem dobytka a zemědělství bylo jen doplňkem obživy, byly stodoly malé a ve většině případů bývaly spojeny s domem, nebo přistaveny kolmo (Vondruška, Vondrušková, 2014).

10.2.3. Konstrukce

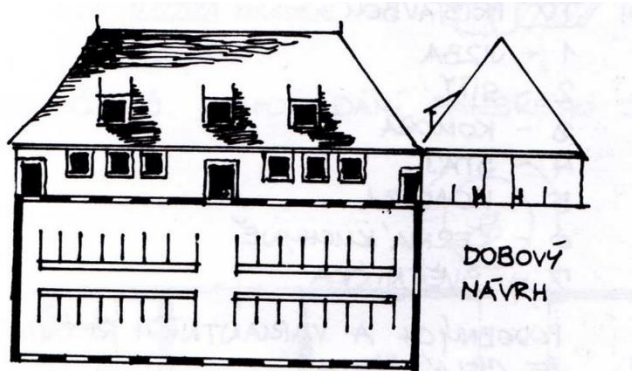
Jsou ze všech stran uzavřeny stěnami, ve kterých jsou větrací štěrby, nebo vraty. Stodoly bývají průjezdné – mají jeden nebo více průjezdů, které jsou vysoké až 4 m a široké až 3 m. Podlaha stodol bývá zvýšena oproti terénu o 15 až 20 cm (Daneš, Košatka, Sýkora, 1992). Skládá se z peren a mlatu (Pešta, 2004).

Základem konstrukcí našich nejstarších doložených stodol jsou sloupy pro vnesení hřebenové vaznice krovu, přes kterou se zavěšovaly krokve. Obvodové „stěny“ byly tvořeny pouze nízkou ohrádkou pro opření konců krokví. Ohrádka mohla mít libovolný půdorys (Škabrada, 2003).

Stodoly se stavěly roubené, hrázděné, zděné s hrázděným štítem, nebo zděné celé (Vondruška, Vondrušková, 2014).

10.3. Chlévy

Prostor nebo budova určená pro hospodářská zvířata, nejvíce pro hovězí dobytek. Počet zvířat je rozhodující pro velikost této budovy (Frolec, Vařeka, 1983). Větší usedlosti měly několik chlévů pro několik druhů dobytka, menším hospodářstvím stačil jeden chlév (Frolec, 1974).

Obrázek 14 - Chlév pro 28 krav (Zdroj: Sýkora, 1998)

10.3.1. Využití

V mnoha případech se uvádí, že se ve středověku držel dobytek mimo usedlost na pastvinách. Z rozborů je však jisté, že již středověké usedlosti disponovaly zastřešenými prostory pro dobytek. Buď v něm pobýval trvale, nebo se do něj vracel na noc (Vondruška, Vondrušková, 2014).

10.3.2. Umístění

Každý hospodář usiloval o to, aby byly chlévy postaveny co nejbližší k domu a byl k nim co nejsnazší přístup (Frolec, 1974).

Od středověku jsou známy dvě koncepce umístění chléva. V oblastech osídlených Čechy převládalo umístění samostatné stavby, která mohla být konstrukčně spojena s domem, ale vstup měla pouze ze dvora. Druhou variantou bylo umístění chléva vedle síně pod jednou střechou s obydlím. Vstup byl přímo z domu, ale současně i ze dvora. Druhé umístění převládá v oblastech osídlených německým obyvatelstvem. Umístění chléva však nejvíce záviselo na potřebách dané usedlosti. (Vondruška, Vondrušková, 2014).

10.3.3. Konstrukce

Nejstarší dochované nebo dokumentované dřevěné chlévy byly převážně roubené a byly zapojené do obvodu zástavby dvora (Škabrada, 2003).

Koncem 18. století se začaly stavět prostornější, často už zděné chlévy s okny, stropy klenutými do středních sloupů, ještě později segmentovitě sklenuté do železných traverz, které jsou typické u chlévů pro krávy nebo pro prasata. U stájí

pro koně jsou typické valené klenby. V úrodnějších oblastech se chlévy z kamene vázaného hlinou začaly stavět už od konce 17. století (Frolec, Vařeka, 1983).

Stání dobytka bylo nejdříve hliněné, od 17. století se v některých krajích začaly objevovat dřevěné nebo dlážděné podlahy. Dost často se také využíval kámen (Frolec, Vařeka, 1983).

10.4. Kolna

Kolna je hospodářská stavba většinou bez vrat, která je co nejvíce otevřená směrem do dvora (Škabrada, 2003). Někde jsou kombinovány s jinými prostory – např. sýpkou (Frolec, Vařeka, 1983).

10.4.1. Využití

V kolnách se odstavovaly vozy a větší, zčásti dřevěné, nářadí, na které nemělo přšet (zejména pluhy) (Škabrada, 2003). Umisťovalo se zde také dřevo a krmivo (Frolec, Vařeka, 1983).

10.4.2. Umístění

Byla přistavována k usedlostem, u větších usedlostí ke stodolám nebo chlévům. Od 18. století se budovala jako samostatný objekt, jelikož se zemědělský inventář rozrůstal, navíc takto dotvářela půdorys postupně se uzavírajícího dvora. Kolny jsou v některých oblastech kombinovány se sýpkami (Frolec, Vařeka, 1983).

Kolny zděné měly vjezdové otvory, které byly vymezeny zděnými pilíři různých tvarů s trámovými překlady nebo klenutými arkádami, které měly na stavbách z první poloviny 19. století půlelipsoidové profily, ale na stavbách z druhé poloviny století již byly profily segmentové (Škabrada, 2003).

10.4.3. Konstrukce

Kolny jsou otevřené, polootevřené, uzavřené nebo průjezdné a budovaly se od nejjednodušších forem, přes dřevěné, hrázděné až po zděné. Pro kolny spojené se sýpkami jsou charakteristické dřevěné sloupy s pásky, které se protínají, nesoucí krov a sedlovou střechu (Frolec, Vařeka, 1983).

11. Církevní stavby

Sakrální stavby jsou stavební objekty církevní povahy v obcích i krajině. Mnohé z nich můžeme díky jejich vzniku i způsobu stavby zařadit do okruhu lidové architektury. Převážně kostely, i když se řadí svými prvky ke slohové architektuře, mohou být východiskem k datování sídla i k určení jeho původní polohy. Jsou dominantou obce, většinou se nacházejí na návších. Dřevěné sakrální stavby mají z hlediska lidové architektury zvláštní postavení (Frolec, Vařeka, 1983).

11.1. Kostel

Kostel (z lat. *castellum* = hrad) je budova pro bohoslužby křesťanských církví. V průběhu staletí se kostely měnily jak vnitřním uspořádáním, tak vnějším vybavením (Srový, 1961). Kostel je nazýván po dobu své existence nespočtem výrazů – např. chrám, svatyně, Boží stánek, dům Nejvyššího, modlitebna... Kostely nesou po staletí řadu funkcí, asociací a obrazů (Vaverka, 2001).

Edikt milánský uznal v roce 313 n. l. křesťanství, a i díky tomu se začala v římském impériu vytvářet starokřesťanská architektura převážně ve stavbě kostelů. Předtím se křesťané shromažďovali v prostorách obytných domů. Pro shromáždění věřících nejvíce vyhovovaly prostory typu římských bazilik (Staňková, 1979).

Postavení kostela v rámci vesnického osídlení bylo zpočátku komplikované. Nejstarší kostely nepatřily církvi, ale zakladateli, a říkalo se jim vlastnické kostely. Kněz byl služebníkem a majiteli odevzdával příjmy. Ve 12. století vydal papež legát, kterým nařizoval vymezování hranic farností a povinnost, aby v každé stál pouze jeden kostel. Odhaduje se, že na konci 12. století stálo v celé zemi kolem 100 kamenných kostelů, většina z nich však na hradištích nebo knížecích dvorcích. (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Typicky je vchod do kostela orientován na východ. V uspořádání prostoru hraje velkou roli symbolika (Vaverka, 2004).

11.2. Kaple

Obvykle zděná stavba, která je architektonicky a výtvarně pojatá v souladu s charakterem světských lidových staveb regionu, v němž je situována. Uvnitř byla vybavena malým oltářem, sochou nebo vyobrazením světce. V obcích, ve kterých není

kostel, je tato stavba většinou situována v jejich středu (Frolec, Vařeka, 1983). Kaple může být i součástí kostela. V kostelech se jedná o oddělený prostor (Vaverka, 2001).

Obrázek 15 - Kaple sv. Jana Nepomuckého, Třebíč (Zdroj: autor)

11.3. Boží muka

Boží muka jsou drobné stavby stojící volně v krajině, na rozcestích nebo na veřejných prostranstvích v obcích ve tvaru sloupu, pílře apod. Někdy mají stříšku, výklenek na obraz, reliéf nebo sošku, na vrcholu bývají opatřena křížkem. Významnou roli mají jako orientační ukazatele (Frolec, Vařeka, 1983). Hlavice (vrchní část) je rozšířená, často bývá výklenek v horní části zdoben malovaným výjevem ukřižování (Pešta, 2004).

O božích mukách se dočítáme z pramenů od 14. století, nejvíce se jich dodnes dochovalo z 16. století. K rozšíření došlo z řady důvodů (např. na památku šťastných a nešťastných událostí, jako projev díky, k uctění mrtvých...) (Frolec, Vařeka, 1983). Na našem území se vyskytovaly hlavně v 15. – 18. století (Hájek, 2000).

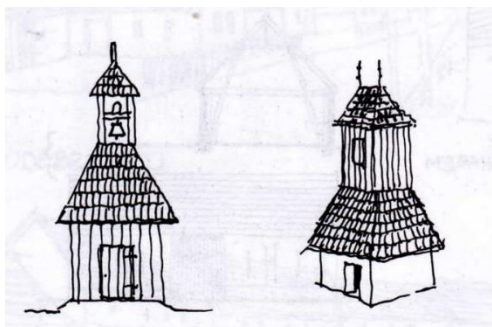
Budována byla ze dřeva kamene nebo cihel. Z hlediska typologického rozeznáváme několik skupin, jejichž základními rozlišovacími znaky je půdorys a celkové tvarování stavby. Některá boží muka už architektonicky přechází ke kapličkám (Frolec, Vařeka, 1983).

Obrázek 16 - Boží muka, Třebíč (Zdroj: autor)

11.4. Zvonice

Zvonice jsou stavby sloužící k zavěšení zvonu. Nejstarší dochované zvonice pochází ze 16. století. Na vesnicích docházelo k rozšíření od roku 1751, kdy císařovna Marie Terezie vydala příkaz, že poplach se musí vyhlašovat úderem na zvon. Zvonice se vyvíjely od jednoduchého zavěšení zvonu na příčku na rozsochách stromu, přes konstrukci dvou spojených svislých nebo šikmých sloupů, u kterých se zvon upevnil mezi ně, po vytvoření prostoru uzavřeného, trámového nebo prkenného, který měl sedlovou nebo valbovou střechu. Zvonice byly později budovány z nehořlavého materiálu a zděné zvonice se postupně přeměňovaly v kaple (Frolec, Vařeka, 1983).

Obrázek 17 - Zvonice (Zdroj: Sýkora, 1998)

12. Panské stavby

12.1. Tvrz

Prakticky až do třicetileté války byly součástí života středověkých vesnic zemské dvorce. Některé byly opevněné (tvrze), ale existovaly i dvorce bez opevnění a většina z nich se moc nelišila od statků zámožných sedláků. Jelikož bylo na venkově mnoho obyvatel z chudé šlechty, vznikl velký počet zemských sídel. Pouze malá část vlastníků těchto objektů však byla zámožná, svým postavením se tak majitelé příliš neodlišovali od venkovanů. Největší rozkvět čekal vesnické tvrze ve 14. století, kdy bylo v Čechách několik tisíc podobných sídel. Během husitské revoluce však jejich počet klesl o více než čtvrtinu (odborná literatura hovoří o 2 až 4 tisících). V šedesátých a sedmdesátých letech 15. století se začaly spálené dvorce obnovovat a vznikat nové. Druhá polovina 15. století byla dobou posledního velkého rozkvětu vesnických tvrzí jako prosperujících sídel. Od 16. století začal jejich význam upadat. (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Tvrze můžeme rozdělit následovně:

- Tvrze s obvodovou zástavbou
- Tvrze s obytnou věží
- Tvrze se složitější dispozicí
- Tvrze s nepravidelnou dispozicí

12.2. Zámky

Zámky se v Evropě vyvinuly ze středověkých hradů. Na rozdíl od hradu však poskytovaly určité pohodlí, jelikož u zámků převládal účel obytný a reprezentativní a ne obranný. Mnohdy však zámky vznikly přestavbou z původních hradů. První takové stavby vznikaly v Itálii a Florencii v 15. století jako městské paláce. Často bývají spojeny s parkem (Syrový, 1987).

Na našem venkově se po třicetileté válce nadále udržela vrstva chudší šlechty, kromě které na vesnicích získávali majetky také zbohatlíci z časů války – úředníci a měšťané. Ti si podle vzoru panstva stavěli malé zámky, které spojovaly funkce reprezentativní a hospodářská. Tak vznikl typ vesnického barokního zámku, k němuž přiléhal velký hospodářský dvůr. Majiteli byli často lidé, jejichž hlavní příjmy plynuly

z jiné činnosti a venkovské sídlo pro ně bylo zajímavou finanční investicí. Proto žili většinu roku mimo tato sídla (Vondruška, Vondrušková, 2014).

12.3. Panský dům

První panské domy vznikly v době renesanci a stavěly se i po třicetileté válce. Objevovaly se na vesnicích rozlehlých panství, které nebylo možné řídit z jednoho vrchnostenského správního střediska. Panské domy tak byly pobočnými středisky vrchnostenské správy. Stavěly se buď jako nové budovy, nebo se zřizovaly v prostorách opuštěných tvrzí. (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Panské domy sloužily k ubytování vrchnostenských služebníků, kteří přijeli kontrolovat vesnice nebo řešit nějakou záležitost, proto se v nich původně nevyskytovaly kanceláře. Občas v nich sídlili někteří významnější úředníci nebo správci dané oblasti, ale až v baroku se z některých panských domů stala skutečná správní střediska. Mimo to se v nich nacházely také šenkauzy, zájezdní hostince, nebo jiné provozy – např. pošta (Vondruška, Vondrušková, 2014).

13. Občanská vybavenost obcí

Dle vyhlášky 501/2006 Sb. jsou plochy občanské vybavenosti definovány takto: Plochy občanského vybavení se obvykle samostatně vymezují za účelem zajištění podmínek pro přiměřené umístění, dostupnost a využívání staveb občanského vybavení a k zajištění podmínek pro jejich užívání v souladu s jejich účelem. Plochy občanského vybavení zahrnují zejména pozemky staveb a zařízení občanského vybavení pro vzdělávání a výchovu, sociální služby, péči o rodinu, zdravotní služby, kulturu, veřejnou správu, ochranu obyvatelstva. Dále zahrnují pozemky staveb a zařízení pro obchodní prodej, tělovýchovu a sport, ubytování, stravování, služby, vědu a výzkum, lázeňství a pozemky související dopravní a technické infrastruktury a veřejných prostranství. Plochy občanského vybavení musí být vymezeny v přímé návaznosti na kapacitně dostačující plochy dopravní infrastruktury a být z nich přístupné.

S narůstající životní úrovní obyvatel se měnily i požadavky na vybavení sídel, jeho rozsah, kvalitu a druhovost. Dříve měly vesnice pouze omezené nároky a občanská vybavenost, která se soustřeďovala na návších, zajišťovala pouze nejnужnější denní potřeby obyvatel (Diviš, 1986).

V důsledku rozmanité velikosti našich vesnic a jejich vazeb na město je rozsah občanské vybavenosti závislý na počtu obyvatel vesnice a také dojezdné vzdálenosti k většímu sídlu (Sýkora, 1998).

Občanskou vybavenost můžeme dělit podle několika aspektů. Dělíme je například dle:

- charakteru používání,
- náročnosti na pozemky,
- polohy na území obce,
- časového vymezení provozu,
- druhu činností.

Dle druhu činností se stavby občanského vybavení dělí takto: školství a výchova, kultura, tělovýchova a sport, zdravotnictví, sociální péče, maloobchod, ubytování, veřejné stravování, nevýrobní služby, výrobní a opravárenské služby, správa

a administrativa, církve, věda a výzkum, specifický a pro ochranu obyvatelstva (Rozmanová, Tomášek, 2006).

13.1. Vývoj občanské vybavenosti ve venkovských sídlech

13.1.1. Krčmy

Ve středověku bylo i na venkově rozvinuté pivovarnictví, jelikož žádný zákon až do husitských válek nezakazoval právo vařit si pivo sám. Proto se v obcích často nacházely pivovary. V renesanci vznikaly domy, které sloužily jako vesnické krčmy, které stály blízko kostela a nijak se nelišily od ostatní vesnické zástavby. Krčmy sloužily jen k pití, jídlo se v nich nepodávalo. Ve středověku vznikaly i zájezdní hostince. Stávaly u frekventovaných cest a křižovatek. Hostinská činnost se rozvinula po zrušení nevoľnictví. Rostl počet nové postavených hostinců, které byly často spojené s řeznictvím nebo koloniálem (Vondruška, Vondrušková, 2014).

Celkové uspořádání a vybavení hospod bylo podřízeno potřebám formanů, kteří se v nich zastavovali a odpočívali. Hospody byly a jsou středem společenského života na vesnicích (Frolec, Vařeka, 1983).

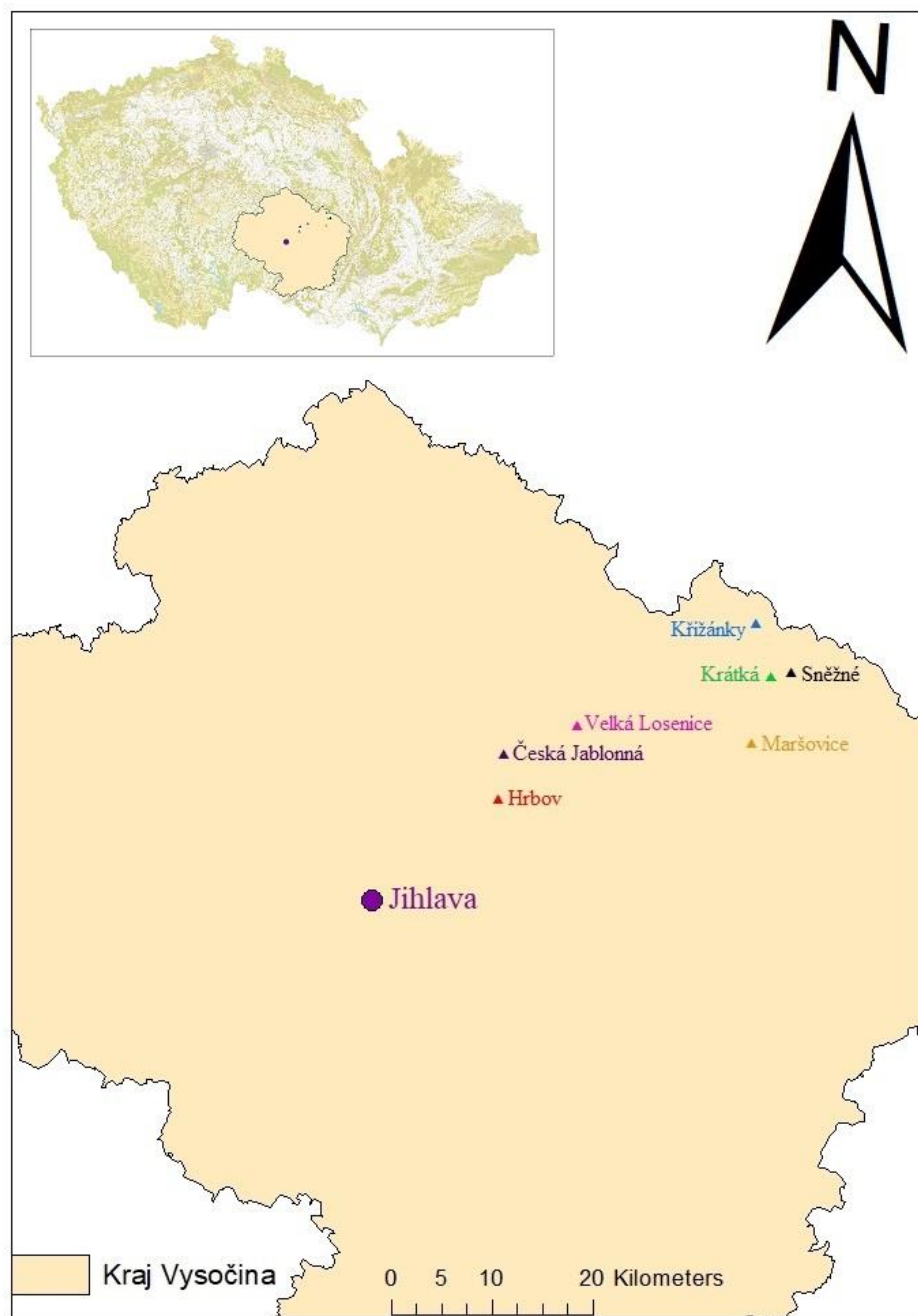
13.1.2. Školy

Ve středověku se některé vesnické děti učily u místního faráře. V renesanci zřizovala Jednota bratrská na vesnicích pro své stoupence bezplatné školy. V některých menších městech byly školy zakládány vrchností a mohly je navštěvovat i děti z okolních vesnic. Po třicetileté válce klesla úroveň vzdělání, protože zemi opustila protestantská inteligence. Výuka ve městech a na vesnicích byla svěřována nekvalifikovaným lidem. Školy proto fungovaly jen v malé části venkova, děti se učily, kde se dalo – v krčmě, u rychtáře, nebo pod širým nebem. Existovaly však i obce, kde byla již před 18. stoletím postavena školní budova. Vesnické školy měly kromě obecných znalostí učit i základy hospodaření. Později byl však školský systém změněn tak, aby vychovával zbožné a poslušné poddané, nikoliv lidi učené. Tato zásada platila do poloviny 19. století, v té době vznikla hustá síť vesnických škol, protože obce pochopily význam vzdělání a mnozí sedláci se chtěli přiblížit měšťanům (Vondruška, Vondrušková, 2014).

14. Lidová architektura na Vysočině

Na Vysočině můžeme nalézt několik příkladů lidové architektury. V kraji se nachází několik vesnic, kde je lidová architektura zachována natolik, že se ve vesnicích nachází památkové rezervace nebo zóny. Nejvíce takovýchto staveb se nachází na Novoměstsku. Samostatně stojící stavby lidové architektury jsou hlavně hospodářské stavby, rychty a dále domy, u kterých jsou štukově zdobeny štíty. Několik takovýchto oblastí jsem navštívila, abych se o kráse těchto staveb přesvědčila na vlastní oči.

Při vypracovávání této kapitoly jsem čerpala z webového portálu Dědictví Vysočiny a webových stránek jednotlivých obcí.

Obrázek 18 - Poloha navštívených lokalit (Zdroj: autor)

14.1. Štuková výzdoba fasád

Typickými prvky štukové výzdoby fasád jsou šambrány, pilastry, palmety, voluty nebo lizény (Vondruška, Vondrušková, 2014). U mnou navštívených staveb se opakují tyto prvky:

- Lizéna – svislý plochý dekorativní pás bez hlavice a patky, který vystupuje z líce stěny nebo je jen vytažen v omítce,
- Pilastr – svislý dekorativní článek vystupující z líce stěny, který na rozdíl od lizény má vždy patku, dřík a hlavici, napodobuje sloupek,
- Šambrány – dekorativní rámové ostění oken a dveří, objevuje se na konci baroka (Frolec, Vařeka, 1983; Vondruška, Vondrušková, 2014).

14.1.1. Česká Jablonná

Od roku 1356 náležela obec k panství zámku v Polné. Je to také nejstarší doklad o existenci obce, ale osada na jejím místě byla založena mnohem dříve. Jednotlivé usedlosti jsou uspořádané tak, že se dá usuzovat, že osada byla od jejího založení osídlena českým obyvatelstvem.

Z roku 1852 pochází zděná usedlost v České Jablonné. Ukazuje, jak byly zdobeny domy bohatších statků v regionu. Jedná se o nápaditou štukovou výzdobu štítového průčelí, který byla vytvořena fasádníkem, který působil kolem poloviny 19. století na Žďársku a Havlíčkobrodsku.

Obrázek 19 - Usedlost č. p. 13 (Zdroj: autor)

Obrázek 20 - Usedlost č. p. 13 (Zdroj: autor)

14.1.2. Hrbov

Nejstarší písemná známka o Hrbově pochází z roku 1296. Další písemná zmínka je až ze druhé poloviny 14. století. Kdy patřila obec pod Meziříčské panství. Svůj název získala obec nejspíše podle okolního terénu nebo podle osobního jména.

Tato usedlost je štítově orientovaná a je opatřena velice hodnotným štukovým dekorem. Hlavním motivem je kruhový medailon s reliéfem sv. Floriána, kterého z obou stran podporují odhalené mořské panny.

Obrázek 21 - Usedlost č. p. 39 (Zdroj: autor)

Obrázek 22 - Usedlost č. p. 39, detail štukové výzdoby (Zdroj: autor)

Na fasádě můžeme vidět postupnou degradaci štukové výzdoby po aplikaci akrylátového nátěru na neztvrdlý podklad (Kolektiv autorů, 2010).

14.1.3. Velká Losenice

Obec vznikla pravděpodobně na přelomu 12. a 13. století. Kostel stojící v obci byl vystaven nejspíše už během 12. století horníky při vzniku obce. Jedná se o jednu z nejstarších sakrálních staveb v tomto regionu.

V první polovině 19. století byla vyzdobena i tato usedlost. Venkovští řemeslníci působivě vyzdobili průčelí domu.

Obrázek 23 - Usedlost, č. p. 30 (Zdroj: autor)

Obrázek 24 - Usedom č. p. 30, detail štukové výzdoby (Zdroj: autor)

Fasáda byla obnovena dle původní barevnosti (Kolektiv autorů, 2010).

14.2. Rychty

14.2.1. Sněžné

Předpokládá se, že obec Sněžné založil Kdold z Hazlau nebo Dětrich z Wolfgersdorfu s kolonisty z Moravskokrumlovska. V 15. století se obec vlivem husitství sídelně počestila.

První zmínka o rychtě pochází z roku 1524, ačkoliv rychtář byl v písemných pramenech zmíněn dříve. Na počátku byl zřejmě dům dřevěný, ale v 17. století byla na původním místě vystavěna barokní zděná stavba, která byla klasicistně přestavěna v 18. a 19. století.

V obci existoval kostel a fara – zřejmě ultrakvistické (= kališníci). Na konci 18. století se mnoho rodin hlásilo k evangelickému vyznání.

Obrázek 25 - Rychta ve Sněžném (Zdroj: autor)

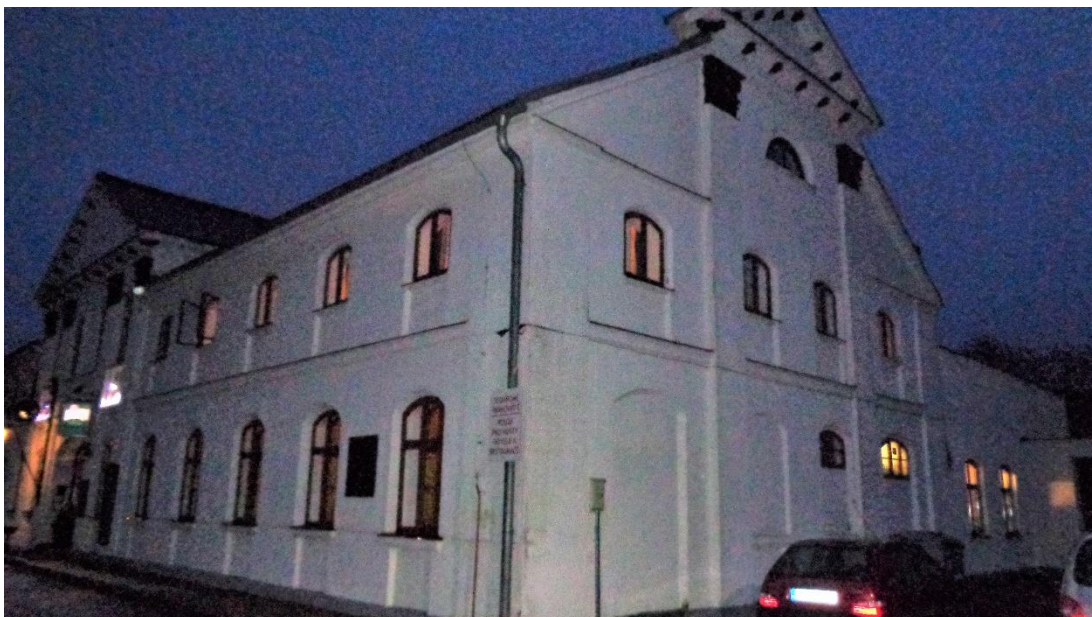
Obrázek 26 - Rychta ve Sněžném (Zdroj: autor)

14.2.2. Maršovice

První písemná zmínka o Maršovcích je z 15. století. Obec v té době náležela k pernštejnskému panství. Od roku 1960 jsou Maršovice částí města Nové Město na Moravě.

Maršovská rychta je převážně klasicistní stavbou, která má své kořeny v původně selském statku a v písemných pramenech o ní poprvé najdeme zmínku v roce 1550. V tomto roce ji tehdejší rychtář prodal svému synovi. Od 90. let 19. století

se stala bydlištěm sourozenců Kříčkovým, z nichž jeden se proslavil jako hudební skladatel, další dva pak získali věhlas v literární oblasti.

Obrázek 27 - Rychta v Maršovicích (Zdroj: autor)

Z doby, kdy byla rychta barokně upravena pochází i dnešní štít (David, Soukup, 2000).

Obrázek 28 - Rychta v Maršovicích (Zdroj: autor)

Momentálně se v rychtě nachází hotel a restaurace.

14.3. Vesnické památkové rezervace

14.3.1. Krátká

Ves vznikla v 18. století na místě vykáceného lesa. V blízkém okolí se těžila železná ruda, ale v obci se po osídlení rychle rozšířilo tkalcovské řemeslo a obec se tak stala centrem výroby vlněné tkaniny v této lokalitě. Obec vznikala rychle na velmi malé ploše území, což není pro zdejší oblasti, ve kterých je typická roztroušená zástavba, tradiční. V dnešní době je ves jedním z nejhodnotnějších celků lidové architektury.

Půdorys, na kterém vesnice vznikla, byl v podstatě ještě středověký a kombinovaly se tu oba převládající základní typy – návesní a údolní lánový, které byly později doplněny o mladší chalupy. Ve vesnici se dochovala řada domů jak z poloviny 18. století, tak ze století devatenáctého. Jsou to domy roubené, ale i zděné (David, Soukup, 2000).

Obrázek 29 - Usedlost v obci Krátká (Zdroj: autor)

Obrázek 30 - Usedlost v obci Krátká (Zdroj: autor)

Obrázek 31 - Usedlost v obci Krátká (Zdroj: autor)

Na budovách je možné pozorovat rozdíly mezi vlastníky. Zemědělské usedlosti majetnějších měly otevřené, polouzavřené nebo uzavřené dvorce, chudší obyvatelstvo pak stavělo drobné chalupy, které měly jednoduchou trojprostorovou dispozici, často na podezdívce. Lomenice těchto budov jsou skládané do tvaru kříže, mají podlomenice a plochou valbičku. K výraznějšímu narušení vesnice jako celku nedošlo, avšak některé objekty byly zrekonstruovány způsobem, který snížil jejich památkovou hodnotu (David, Soukup, 2000).

14.3.2. Křižánky

Vesnickou památkovou rezervaci nalezneme po obou stranách řeky Svratky. Obec dělí historická zemská hranice na část českou a moravskou. Křižánky jsou horskou vesnicí, ve které je rozptýlená zástavba, která je tvořena převážně roubenými domy, ty jsou typické pro oblast Horácka na Českomoravském pomezí. Horácké domy mají osobitý znak – bedněný štít s podlomenicí a valbičkou.

Mezi stavbami v obci nalezneme roubená obydlí drobných zemědělců, ale i velké zemědělské usedlosti bohatých sedláků, ke kterým patří i hospodářská zázemí (David, Soukup, 2000).

Obrázek 32 - Sloupek značící hranici Čech a Moravy (Zdroj: autor)

Obrázek 33 - Sloupek značící hranici Čech a Moravy (Zdroj: autor)

Obrázek 34 - Usedlost v obci Křižánky, u stavby můžeme vidět žundr (Zdroj: autor)

Obrázek 35 - Usedlost v obci Křižánky (Zdroj: autor)

Obrázek 36 - Usedlost v obci Křižánky (Zdroj: autor)

Obrázek 37 – Usedlost s žundrem v obci Křižánky (Zdroj: autor)

Pro stavby lidové architektury na Českomoravské vrchovině je typický žundr. Jedná se o dřevěnou podsíň, která chrání vchod domu před deštěm a sněhem. Byla využívána také jako kůlna, mlat, nebo přístřešek pro dobytek (Frolec, Vařeka, 1983).

15. Závěr

Venkov je v dnešní době brán lidmi jako místo, kam utéct od uspěchané doby. Mnohokrát si ani neuvědomují, jaké bohatství na venkově můžeme najít. Stává se proto, že cenné památky lidové architektury jsou ničeny, nebo upravovány způsobem, který neodpovídá jejich charakteru. Byla bych ráda, kdyby tato práce sloužila k přiblížení lidové architektury širší veřejnosti, která by si uvědomila, že ji nemůžeme dále ničit a měnit.

Historický vývoj venkovských sídel byl ovlivněn několika různými faktory, a i kvůli tomu je v České republice několik regionálních typů lidových domů. Cílem práce bylo popsat a shrnout tyto faktory a ukázat, jak konkrétně se kvůli nim změnily půdorysy domů, konstrukce domů a jejich prvky. Neopomenutelné součásti venkovských sídel – hospodářské stavby, církevní stavby a panské stavby – prošly svým vývojem, kterému jsou věnovány samostatné kapitoly.

Lidová architektura na Vysočině je důkazem, že můžeme pozorovat rozdíly na tak malém území, jakým Čechy a Morava jsou. Horácké stavby jsou důkazem, že i rekonstrukce různě konstruovaných staveb mohou být provedeny v souladu s původním charakterem stavby a nemusí být za každou cenu provedeny dle nejnovějších moderních trendů, ale že zachování vzhledu stavby jí prospěje.

Seznam použité literatury a zdrojů

- BAŠOVSKÝ, Oliver a Jozef MLÁDEK. *Geografia obyvateľstva a sídiel*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1985, 221 s.
- DANEŠ, Karel, Bedřich KOŠATKA a Jaroslav SÝKORA. *Hospodářské stavby*. Praha: ARCH, 1992. Typologie, detail, interiér, 293 s.
- DAVID, Petr a Vladimír SOUKUP. *555 památek lidové architektury České republiky*. Praha: Kartografie, 2000. ISBN 80-7011-674-9, 184 s.
- DIVIŠ, Ivan. *Zemědělské stavby: přednášky*. Praha: VŠZ (Praha), 1986, 134 s.
- FROLEC, Václav a Josef VAŘEKA. *Lidová architektura: encyklopedie*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1983, 359 s.
- FROLEC, Václav. *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Vyd. 1. V Brně: Blok, 1974. 399 s.
- HÁJEK, Václav. *Architektura - klíč k architektonickým slohům*. Praha: Grada Publishing, 2000. ISBN 80-7169-722-2, 229 s.
- LANGER, Jiří a Josef VAŘEKA. *Naše lidové stavby*. Praha: Albatros, 1983. Oko, 348 s.
- LÖW, Jiří a Igor MÍCHAL. *Krajinný ráz*. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce, 2003. ISBN 80-86386-27-9, 552 s.
- MACHÁČEK, Jaroslav. *Venkov v rámci inovativních přístupů*. Praha: Alfa Nakladatelství, 2012. Ekonomie studium. ISBN 978-80-87197-51-6, 127 s.
- MAJEROVÁ, Věra. *Sociologie venkova a zemědělství*. Praha: VŠZ (Praha), 1998. ISBN 80-213-0431-6, 146 s.
- MAREČEK, Jiří. *Krajinářská architektura venkovských sídel*. V Praze: Česká zemědělská univerzita, 2005. ISBN 80-213-1324-2.
- MIŠTERA, Ludvík. *Geografie krajů ČSSR*. Praha: SPN, 1984, 339 s.
- OPPLOVÁ, Marta a Jiří HRŮZA. *Lidská sídla v podmínkách trvale udržitelného rozvoje*. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita, 1996. ISBN 80-7078-368-0, 131 s.
- Památky Vysočiny: sborník NPÚ ÚOP v Telči*. V Telči: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Telči, 2010-. ISBN 978-80-904240-3-6, 248 s.
- PĚLUCHA, Martin. *Venkov na prahu 21. století: venkov a jeho rozvoj na přelomu milénia, územní dopady znalostní ekonomiky na venkov, souvislosti vztahů měst a*

- venkova v globalizované ekonomice. Praha: Alfa Nakladatelství, 2012. Ekonomie studium. ISBN 978-80-87197-49-3, 319 s.
- PEŠTA, Jan. *Encyklopedie českých vesnic: vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách*. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-149-3, 591 s.
- PEŠTA, Jan. *Encyklopedie českých vesnic: vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách*. Praha: Nakladatelství Libri, 2005. ISBN 80-7277-150-7, 439 s.
- SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie českých zemí*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. Práce Historického ústavu Akademie věd České republiky. ISBN 80-85268-73-6, 293 s.
- SHORT, John R. a Vít ŠTĚPÁNEK. *Lidská sídla*. Praha: Nakladatelský dům OP, 1994. Velká geografická encyklopedie světa. ISBN 80-85841-14-2, 256 s.
- SCHNEIDER, Jiří a Ivana LAMPARTOVÁ. *Krajinné a územní plánování v regionálním rozvoji: doprovodné texty k přednáškám = Spatial planning in regional development: texts for lectures*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2014. ISBN 978-80-7509-068-3, 90 s.
- SKLENIČKA, Petr. *Základy krajinného plánování*. Vyd. 2. Praha: Naděžda Skleničková, 2003. ISBN 80-903206-1-9, 321 s.
- STAŇKOVÁ, Jaroslava. *Tisíciletý vývoj architektury*. Vyd. 2. přeprac. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1979. 427 s.
- SÝKORA, Jaroslav. *Venkovský prostor*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 1998. ISBN 80-01-01810-5, 156 s.
- SÝKORA, Jaroslav. *Venkovský prostor: doplňkové skriptum*. Praha: České vysoké učení technické, 1998. ISBN 80-01-01826-1, 62 s.
- SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura: svědectví dob : přehled vývoje stavitelství a architektury*. Vyd. 3., dopl. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury, 1987. ISBN (Váz.);, 455 s.
- SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura: naučný slovník*. Vyd. 1. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1961. 237 s.
- ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha: Argo, 2003. ISBN 80-7203-082-5, 239 s.
- VAVERKA, Jiří. *Nové kostely a kaple z konce 20. století v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-539-X, 435 s.

VAVERKA, Jří. *Moderní sakrální stavby církví a náboženských společností na území Čech, Moravy a Slezska*. Brno: JOTA, 2004. ISBN 80-7217-297-2, 358 s.

VONDRUŠKOVÁ, Alena. *Vesnice*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2014. 199 s. Průvodce českou historií. ISBN 978-80-7429-362-7, 199 s.

Internetové zdroje:

501/2006 Sb. *Vyhláška o obecných požadavcích na využívání území*. Zákony pro lidi: Sbírka zákonů ČR v aktuálním konsolidovaném znění [online]. 2019 [cit. 2019-04-07]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-501?text=plochy+ob%C4%8Dansk%C3%A9ho+vybaven%C3%AD>

Česká Jablonná [online]. Česká Jablonná: Česká Jablonná, 2008 [cit. 2019-04-05].

Dostupné z: <https://ceska-jablonna.webnode.com/>

Hrbov-Svařenov infoweb o místní části Města Velké Meziříčí [online]. 2017 [cit. 2019-04-05]. Dostupné z: <http://www.hrbov-svarenov.cz/>

Informační systém [online]. Brno [cit. 2019-04-07]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/>

Nové Město na Moravě [online]. 2016- [cit. 2019-04-05]. Dostupné z: <https://www.nmm.cz/>

Památky a lidová architektura ČR [online]. 2018 [cit. 2019-04-07]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/>

Portál kulturního a přírodního dědictví kraje Vysočina [online]. Jihlava, 2011 [cit. 2019-04-07]. Dostupné z: <http://www.dedictvivysociny.cz/tiskoviny/>

ROZMANOVÁ, Naděžda a Pavel TOMÍŠEK. *Principy a pravidla územního plánování: ORGÁNY, NÁSTROJE A VAZBY ÚZEMNÍHO PLÁNOVÁNÍ* [online]. In: . 6. 12. 2006 [cit. 2019-04-07]. Dostupné z: <http://www.uur.cz/images/5-publikacnicinnost-a-knihovna/interne-to-ve-prezentace/principy-a-pravidla-uzemniho-planovani/kapitolaC/C4-2012.pdf>

Sněžné: Oficiální webové stránky městyse [online]. Sněžné, 2019 [cit. 2019-04-05]. Dostupné z: <http://www.snezne.cz/>

Sociologická encyklopedie. Sociologická encyklopedie [online]. [cit. 2019-04-09]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Hlavn%C3%AD_strana

Velká Losenice [online]. Velká Losenice [cit. 2019-04-05]. Dostupné z: <https://www.losenice.cz/>

Seznam zkratek

apod. – a podobně

ČSR – Česká socialistická republika

ČSSR – Československá socialistická republika

n. l. – našeho letopočtu

např. – například

př. n. l. – před naším letopočtem

resp. – respektive

SSR – Slovenská socialistická republika

st. – století

tzv. – takzvané

Seznam obrázků

- Obrázek 1 - Půdorysy vesnic (Zdroj: Short, 1994)
- Obrázek 2 - Mapa znázorňující vysídlení pohraničí po 2. světové válce (Zdroj: Sýkora, 1998)
- Obrázek 3 - Tabulka rozdělení obcí a obyvatelstva podle velikostních skupin v roce 1980 - statistická ročenka ČSSR 1982, str. 92 (Zdroj: Bašovský, Mládek, 1985)
- Obrázek 4 - Vývojové změny vesnic v období budování socialismu (Zdroj: Bašovský, Mládek, 1985)
- Obrázek 5 - Regionální typy domů (Zdroj: David, Soukup, 2000)
- Obrázek 6 - Příklady krovů (Zdroj: David, Soukup, 2000)
- Obrázek 7 - Typy střech (Zdroj: David, Soukup, 2000)
- Obrázek 8 - Typy dveří (Zdroj: David, Soukup, 200)
- Obrázek 9 - Okna v lidové architektuře (Zdroj: David, Soukup, 2000)
- Obrázek 10 - Typy štítů (Zdroj: David, Soukup, 2000)
- Obrázek 11 - Typy kleneb (Zdroj: David, Soukup, 2000)
- Obrázek 12 - Schémata řešení sýpek (Zdroj: Sýkora, 1998)
- Obrázek 13 - Schéma stodoly (Zdroj: Sýkora, 1998)
- Obrázek 14 - Chlév pro 28 krav (Zdroj: Sýkora, 1998)
- Obrázek 15 - Kaple sv. Jana Nepomuckého, Třebíč (Zdroj: autor)
- Obrázek 16 - Boží muka, Třebíč (Zdroj: autor)
- Obrázek 17 - Zvonice (Zdroj: Sýkora, 1998)
- Obrázek 18 - Poloha navštívených lokalit (Zdroj: autor)
- Obrázek 19 - Usedlost č. p. 13 (Zdroj: autor)
- Obrázek 20 - Usedlost č. p. 13 (Zdroj: autor)
- Obrázek 21 - Usedlost č. p. 39 (Zdroj: autor)
- Obrázek 22 - Usedlost č. p. 39, detail štukové výzdoby (Zdroj: autor)
- Obrázek 23 - Usedlost, č. p. 30 (Zdroj: autor)
- Obrázek 24 - Usedlost č. p. 30, detail štukové výzdoby (Zdroj: autor)
- Obrázek 25 - Rychta ve Sněžném (Zdroj: autor)
- Obrázek 26 - Rychta ve Sněžném (Zdroj: autor)
- Obrázek 27 - Rychta v Maršovicích (Zdroj: autor)
- Obrázek 28 - Rychta v Maršovicích (Zdroj: autor)
- Obrázek 29 - Usedlost v obci Krátká (Zdroj: autor)
- Obrázek 30 - Usedlost v obci Krátká (Zdroj: autor)
- Obrázek 31 - Usedlost v obci Krátká (Zdroj: autor)
- Obrázek 32 - Sloupek značící hranici Čech a Moravy (Zdroj: autor)
- Obrázek 33 - Sloupek značící hranici Čech a Moravy (Zdroj: autor)
- Obrázek 34 - Usedlost v obci Křížánky, u stavby můžeme vidět žundr (Zdroj: autor)
- Obrázek 35 - Usedlost v obci Křížánky (Zdroj: autor)
- Obrázek 36 - Usedlost v obci Křížánky (Zdroj: autor)
- Obrázek 37 - Usedlost s žundrem v obci Křížánky (Zdroj: autor)